

**ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN NARMAN
VE HİNİS'TA BULUNAN BABA, DEDE VE
YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE İKONOĞRAFİK
AÇIDAN İNCELENMESİ**

İlyas ÖZTÜRK

Yüksek Lisans Tezi

Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalı

2025

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
SANAT KURAMI VE ELEŞTİRİ ANA BİLİM DALI

**ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN NARMAN VE HINIS'TA BULUNAN BABA,
DEDE VE YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE İKONOĞRAFİK AÇIDAN
İNCELENMESİ**

(Historical, Stylish and Iconographical Analysis of Father, Grandpa and Tombs Found in
Narman and Hınıs, Central Districts of Erzurum)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İlyas ÖZTÜRK

Danışman: Prof. Dr. Yunus BERKLİ

Erzurum
Ocak, 2025

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

İlyas ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN NARMAN VE HINIS'TA BULUNAN BABA, DEDE VE YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE İKONOGRAFİK AÇIDAN İNCELENMESİ” başlıklı çalışması 23 / 01 / 2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sanat Kuramı ve Eleştiri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Danışman:	Prof. Dr. Yunus BERKLİ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Gülten GÜLTEPE <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi:	Doç. Dr. Osman ÜLKÜ <i>Aydın Adnan Menderes Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır

Enstitü Yönetim Kurulunun
.../.../... tarih ve sayılı
kararı.

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet Selim DOĞAN

Aslı ıslak imzalıdır

Enstitü Müdürü

GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Fine Arts

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Erzurum Merkez İlçelerinden Narman ve Hınıs'ta Bulunan Baba, Dede ve Yatırların Tarih, Üslup ve İkonografik Açıdan İncelenmesi” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

23.01.2025

Aslı ıslak imzalıdır

İlyas ÖZTÜRK

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine danıştığım süre zarfında kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan, güler yüzünü ve samimiyetini benden esirgemeyen ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yunus BERKLİ'ye teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Aynı zamanda tezimin olgunlaşmasında ve saha araştırmalarımda bana yardımcı olan Kaymakam Aziz Oğuz ALEMDAROĞLU ile Kaymakam Hamza İNAN'a, kolluk kuvvetlerimizden jandarma teşkilatımıza ve muhtarlarımıza da ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Tez hazırlık aşamasında saatlerce çalıştığım için vakit ayıramadığım ve bu süreçte desteklerini benden esirgemeyen sevgili eşim Esra USLU ÖZTÜRK'e gösterdiği sevgi dolu anlayış ve yardımları için teşekkürü bir borç biliyorum. 20.12.2024

İlyas ÖZTÜRK

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ERZURUM MERKEZ İLÇELERİNDEN NARMAN VE HINIS'TA BULUNAN BABA,
DEDE VE YATIRLARIN TARİH, ÜSLUP VE İKONOĞRAFİK AÇIDAN
İNCELENMESİ

İlyas ÖZTÜRK

Ocak 2025, 123 sayfa

Amaç: Türk inanç sisteminde defin ve mezarlıklar çok önemli bir yer tutmaktadır. Kökeni Türkistan'a binlerce yıl öncesine dayanan defin geleneği ve atalar ruhuna saygı, temelinde ölüm sonrası hayata inanma ile daha da derin anlamlar kazanmıştır. Anadolu'nun Türk İslam yurdu olarak vatan olmasının temelinde bu kutsal dava uğrunda mücadele edip, şehit olanlar yatmaktadır. Özellikle şehit veya gazi olan bu alperenlerin ilerleyen dönemlerde de gazi, şeyh baba, dede ve evliya yatır olarak defnedildikleri yerlerde özel ilgi ve ziyaret alanlarına dönüştükleri bilinmektedir.

Yöntem: Erzurum'un Hınıs ve Narman ilçe merkez ve köylerinde de baba, dede, evliya yatırıları önemli bir yer tutmaktadır. Her bir yatırın, bulunduğu bölgede bölge insanına güven ve emniyet verdiği görülmektedir. Yine bu yatır ve ziyaret yerlerinde yatan ulu kişiler, yöre insanı tarafından sıkıntılarının giderilmesinde dilek tutulan kutsal mekanlar olarak kabul edilmişlerdir. Yine bölge insanı, hastalıkları için çare aranılan bu mekanların toprağı veya suyunu da şifalı olarak kabul etmişlerdir.

Bulgular: İşte bu çalışma ile bölgede tespit edilen yatır, baba ve evliya mezarları etrafında oluşan inanç ve bu inançların etrafında gelişen uygulamalar tespit edilip ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada bölge insanları ile bizzat görüşülerek, halkın bu ziyaret yerleri ve burada yatan kişiler hakkında oluşan değer ve inançlar da kayıt altına alınmıştır. Çalışma esnasında bu mekanların fotoğrafları alınarak literatüre aktarılması sağlanmıştır.

Sonuç: Sonuç olarak toplumsal bütünlük ve dayanışma ile hoşgörümüzü devam ettirecek ve defin geleneğinin en derin etkileri ile yansıtıldığı bu tür yerleri, yozlaşmaya fırsat vermeden toplumun temel yapısındaki dinamikler olarak değerlendirmek gerekmektedir. Toplumun değer yargıları ile gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli kültür köprüleri olarak öne çıktıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezar, Yatır, İkonografi, Defin geleneği

ABSTRACT
MASTER THESIS
**HISTORICAL, STYLISH AND ICONOGRAPHICAL ANALYSIS OF FATHER,
GRANDPA AND TOMBS FOUND IN NARMAN AND HINIS, CENTRAL DISTRICTS
OF ERZURUM**

İlyas ÖZTÜRK

January 2025, 123 pages

Purpose: Burials and cemeteries have a very important place in the Turkish belief system. The tradition of burial, which dates back thousands of years to Turkestan, and respect for the spirit of ancestors have gained deeper meaning with the belief in life after death. The foundation of Anatolia's being a homeland as a Turkish Islamic homeland lies in those who fought for this sacred cause and became martyrs. It is known that these warriors, especially those who were martyrs or veterans, later became places of special interest and visitation as places where they were buried as veteran, sheikh, father, grandfather and saint tombs.

Method: The tombs of fathers, grandfathers and saints also hold an important place in the Hınıs and Narman districts and villages of Erzurum. It is seen that each tomb gives confidence and security to the people of the region where it is located. Again, these tombs and the great people buried in these tombs have been accepted as sacred places where wishes are made by the people of the region to relieve their troubles. Again, the people of the region have accepted the soil or water of these places, where remedies are sought for their illnesses, as healing.

Findings: In this study, the beliefs formed around the tombs of saints, fathers and saints detected in the region and the practices developed around these beliefs were tried to be determined and revealed. In the study, the values and beliefs formed about these places of visit and the people buried there were recorded by interviewing the people of the region. During the study, photographs of these places were taken and transferred to the literature.

Result: As a result, it is necessary to evaluate such places, which will continue our tolerance with social integrity and solidarity and where the burial tradition is reflected with its deepest effects, as dynamics in the basic structure of society without allowing them to degenerate. It is seen that they stand out as important cultural bridges that should be transferred to future generations with the value judgments of the society.

Keywords: Grave, Depot, Iconography, Burial tradition

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iii
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZ.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
A. Konunun Önemi ve Amaç	2
B. Mezarlık	3
a. Hunlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.....	3
b. Göktürklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü	3
c. Uygurlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü	4
d. İslamî Dönem Türklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü.....	4
C. Bölgenin Tarihi / Erzurum	4
Tarihçe.....	5
a. Hınıs	9
Tarihçe.....	9
b. Narman	11
Tarihçe.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

MEZARLIK VE DEFİN GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ	14
Türklerde Ölü Gömme Geleneği	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG.....	27
Katalog No: 1	27
Katalog No: 2	30
Katalog No: 3	33
Katalog No: 4	36
Katalog No: 5	39
Katalog No: 6	42
Katalog No: 7	45

Katalog No: 8	49
Katalog No: 9	52
Katalog No: 10	54
Katalog No: 11	59
Katalog No: 12	62
Katalog No: 13	64
Katalog No: 14	67
Katalog No: 15	70
Katalog No: 16	73
Katalog No: 17	76
Katalog No: 18	79
Katalog No: 19	81
Katalog No: 20	83
Katalog No: 21	86
Katalog No : 22	89
Katalog No: 23	92
Katalog No: 24	94
Katalog No: 25	96
Bu mezarlık ve yatırlar hakkında	98
KARŞILAŞTIRMA-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	99
Kutsal kabul edilen bu mezarlık ve yatırlar etrafında gelişen inanışlar	100
Mezarlıklara bez bağlanması.....	100
Mezarlıklara adaklar adanması	101
Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilmesi	101
Mezarlığın Yağmur Duası yapılması için ziyaret edilmesi.....	101
Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilip kurbanlar kesilmesi	101
Mezarlıkların ziyaret edilerek hastalıklar için şifa istenmesi.....	102
Mezarlıkların hayvan hastalıkları için ziyaret edilmesi	102
Mezarlıkların ziyaret edilerek çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olmaları için dua ve bazı ritüeller yapmaları.....	102
Mezarlıkların duvar veya taşlarına taş tutturma	103
Mezarlıklarda Mum yakılması	103
Mezarlarda geceleri ışıkların çıkması	103
Mezarlıkların Düğün öncesi Ziyaret edilmesi.....	104
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SONUÇ	105

KAYNAKÇA.....	106
ELEKTRONİK KAYNAKÇA	108
ŞEKİL KAYNAKÇA	109
ÖZGEÇMİŞ	110

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Oktay Aslanapa, Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan.....	15
Şekil 2. Kültiğin Mezar Anıtı (O. Aslanapa).....	16
Şekil 3. O. Aslanapa, Kültiğin Mezar Anıtı Restorasyon Öncesi	16
Şekil 4. Ahlat Mezarlığı (https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/)	17
Şekil 5. B. Karamağaralı, Ejder figürlü Ahlat mezar taşı.....	17
Şekil 6. Mısır Piramitleri (https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/)	21
Şekil 7. Büşra Şenel	22
Şekil 8. Sessizlik Kuleleri İran	23
Şekil 9. Sessizlik Kuleleri İran	24
Şekil 10. Özkan Bilgin, Ölü Yakma Töreni Nepal	25
Şekil 11. Kubbeli mezar yapıları. Tagisken/Kazakistan	25
Şekil 12. Yunus Berkli, Hun Kurganları Altay Dağları Etekleri.....	26
Şekil 13. Pir Derviş Kamer Türbesi (Yazara ait)	28
Şekil 14. Pir Derviş Kamer Türbesi (Yazara ait)	28
Şekil 15. Pir Derviş Kamer Türbesi (Yazara ait)	29
Şekil 16. Hazal Hatun Ziyareti (Yazara ait)	31
Şekil 17. Hazal Hatun Ziyareti (Yazara ait)	32
Şekil 18. Hazal Hatun Ziyareti (Yazara ait)	32
Şekil 19. Hırt Ziyareti/Seyyid Ömer Halil Ziyareti (Yazara ait).....	34
Şekil 20. Hırt Ziyareti/Seyyid Ömer Halil Ziyareti (Yazara ait).....	34
Şekil 21. Hırt Ziyareti/Seyyid Ömer Halil Ziyareti (Yazara ait).....	35
Şekil 22. Şehid-i Divane Mezarı (Yazara ait)	37
Şekil 23. Şehid-i Divane Mezarı (Yazara ait)	37
Şekil 24. Şehid-i Divane Mezarı (Yazara ait)	38
Şekil 25. Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti (Yazara ait).....	40
Şekil 26. Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti (Yazara ait).....	40
Şekil 27. Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti (Yazara ait).....	41
Şekil 28. Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı) (Yazara ait)	43
Şekil 29. Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı) (Yazara ait)	43
Şekil 30. Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı) (Yazara ait)	44
Şekil 31. Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı (Yazara ait)	46
Şekil 32. Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı (Yazara ait)	46
Şekil 33. Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı (Yazara ait)	47
Şekil 34. Ethem Baba Hz. Türbesi (Yazara ait)	50
Şekil 35. Ethem Baba Hz. Türbesi (Yazara ait)	50
Şekil 36. Ethem Baba Hz. Türbesi (Yazara ait)	51
Şekil 37. Faruk Zülfi veya Faruk Baba Mezarı (Yazara ait).....	53

Şekil 38. Faruk Zülfi veya Faruk Baba Mezarı (Yazara ait)	53
Şekil 39. Faruk Zülfi veya Faruk Baba Mezarı (Yazara ait)	53
Şekil 40. Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı (Yazara ait)	55
Şekil 41. Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı (Yazara ait)	57
Şekil 42. Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı (Yazara ait)	57
Şekil 43. Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)	60
Şekil 44. Seyyid Hasan Baba Türbesi (Yazara ait)	60
Şekil 45. Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)	61
Şekil 46. Haşut-Haşıit Baba Ziyareti (Yazara ait)	63
Şekil 47. Haşut-Haşıit Baba Ziyareti (Yazara ait)	63
Şekil 48. Hüseyin Baba (Yazara ait)	65
Şekil 49. Hüseyin Baba (Yazara ait)	65
Şekil 50. Kamil Baba (Yazara ait)	68
Şekil 51. Kamil Baba (Yazara ait)	68
Şekil 52. Mustafa Aydın Mezarı (Yazara ait)	71
Şekil 53. Mustafa Aydın Mezarı (Yazara ait)	71
Şekil 54. Osman Baba (Akpınar) Ziyareti (Yazara ait)	74
Şekil 55. Osman Baba (Akpınar) Ziyareti (Yazara ait)	74
Şekil 56. Osmanlı Çocuk Mezarlığı (Yazara ait)	77
Şekil 57. Osmanlı Çocuk Mezarlığı (Yazara ait)	77
Şekil 58. Osmanlı Hohorlu Mezarlığı (Yazara ait)	80
Şekil 59. Osmanlı Hohorlu Mezarlığı (Yazara ait)	80
Şekil 60. Osmanlı Hohorlu Mezarlığı (Yazara ait)	80
Şekil 61. Osmanlı Murat Mezarlığı (Yazara ait)	82
Şekil 62. Osmanlı Murat Mezarlığı (Yazara ait)	82
Şekil 63. Osmanlı Oflu Hoca Mezarı (Yazara ait)	84
Şekil 64. Osmanlı Oflu Hoca Mezarı (Yazara ait)	84
Şekil 65. Seyyid Rıza Baba Türbesi (Yazara ait)	87
Şekil 66. Seyyid Rıza Baba Türbesi (Yazara ait)	87
Şekil 67. Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)	90
Şekil 68. Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)	90
Şekil 69. Sümmani Baba Türbesi (Yazara ait)	93
Şekil 70. Sümmani Baba Türbesi (Yazara ait)	93
Şekil 71. Sümmani Baba Türbesi (Yazara ait)	93
Şekil 72. Şazim Baba Mezarı (Yazara ait)	95
Şekil 73. Şazim Baba Mezarı (Yazara ait)	95
Şekil 74. Ziyaretin Tepe (Yazara ait)	97

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

Bkz	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı arşivi
İA	: İslam Ansiklopedisi
s	: Sayfa
S	: Sayı
vb.	: ve benzeri
YY	: Yüzyıl
Cm	: Santimetre
M	: Metre
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Türkistan'dan (Orta Asya) çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış bulunan Türkler, yerleştikleri bölgelerde Türkistan'dan getirdikleri, inanç, kültür ve sanat üsluplarını da yerleştikleri yeni bölgelere taşımışlardır. Özellikle taşıdıkları ve üsluplarını derinden etkileyen doğum, ölüm ve düğün ritüelleri etrafında gelişen inanç ve geleneklere bağlı değerleri, çok önemli bir yer tutar. Bu değerler bütünü, yaşadıkları coğrafyalarda kabul ettikleri yeni dinin anlayışı içerisinde farklı şekillerde yansıtılsa da anlamları değişmeden özde, varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Erzurum ve çevresinde baba, dede, evliya ve yatırlar ile bunlar etrafında gelişen ziyaret kültür ve inançları sınırlı bir şekilde ele alınmış ve detaylı bir katalog çalışmasına gidilmemiştir. Yapılan çalışmaların pek çoğu belli yatır ve ziyaret yerlerinin tanıtımı veya akademik çalışması şeklinde olmuştur. Araştırmacıların bu konuya fazla eğilemedikleri, ciddi saha/alan çalışmasına giremediklerinden çalışmaların da oldukça sınırlı kalması ile sonuçlanmıştır. Yapılan bu çalışmalarda derli toplu biçimde bir araya getirilmediği için araştırmacıların bu konu ile ilgili bilgi, belge ve yorumları da dağınık kalmıştır.

Bu çalışmayı zorunlu kılan sebeplerin başında gelen saha çalışmasının eksikliği bu çalışma ile giderilmiştir. Çalışmanın ana temelinde belli bölgeler ele alınarak detaylı incelenmiş ve katalog çalışması yapılarak bölgede, detaylı bir alan çalışması ile ve karşılaştırmalı olarak örnekler incelenmiştir. Bu çalışmada, titiz bir saha araştırması yapılmış, köylerde veya yaylalarda bulunan materyallerin çoğu ciddi bir değerlendirme ile kataloğa alınmıştır.

Çalışmayı zorunlu kılan sebeplerden bir diğeri de kaçak kazılar ile tarihi ve kültürel değerleri ile öne çıkan bu yerlerin çok hızlı bir şekilde tahrip edilmelerinin önüne geçebilmektir. Özellikle araştırma yaptığımız terkedilmiş yerlerde insanların “burada hazine var mıdır” sorularının sorulması, bölgede nasıl bir tahribat tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

İslam düşüncesinde ölen kişiler için anıt-mezar yapılması, hoş karşılanmamıştır. Buna rağmen ilk İslamî anıt mezarların, Abbasiler döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Türklerin, İslamiyet'i kitleler halinde kabulünden sonra özellikle Müslüman Türk devletlerin ilki sayılan

Karahanlılar döneminde, çadırlar artık taş veya tuğla malzemeye kümbet biçimine dönüşmüş, balbal taşları da abidevî mezar anıtları biçiminde şekillenmeye başlamıştır (Berkli, s.58)

Bölgede yaptığımız araştırmalar sonucu tespit edebildiğimiz baba, dede, yatır ve halk tarafından kutsal kabul edilen mezarların, ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan derin saygı ile alakalıdır. Bilhassa ölen alp veya şehit olmuş kişilerin ruhaniyetlerinin yardım ettiğine inanılması bunlara duyulan derin saygı ve beraberinde korkuyu da getirmiştir. İşte bu inanış İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesinin de başlıca nedenidir.

Bu inanışın bir yansıması ve eski Türk defin anlayışına bağlı olarak mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere veya dağ-tepe yamaçlarına yapılarak ölü ruhlarının hem rahatsız edilmemeleri hem de yabancıların bu bölgelere girmeleri engellenmiş oluyordu.

Mezarlıkların yüksek yerlere yapılmasının doğurduğu bir diğer sonuç ise bölgenin vatanlaşmasına büyük katkı sağlamasıdır. İncelediğimiz bölgedeki hemen tüm yaşlı ve orta kuşak insanların söylediği ilk söz “buralar bizim atalarımızın mezarları, buralar sahipli ve vatanımız demeleri” bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Baba, dede ve yatır olarak nitelendirilen bu mezarlarda yatanların tüm Türk İslam coğrafyasında yaşayan insanlar tarafından kutsal kabul edilmeleri, bu mezarlıklar ve içerisinde yatanlar hakkında derin anlam ve inanışların oluşmasının en önemli sebebidir.

A. Konunun Önemi ve Amaç

Önemli bir kavşak noktasında bulunan Erzurum tarihin hemen her döneminde stratejik önemini korumuştur. Anadolu’nun giriş ve güvenli kapısı pozisyonunda olan Erzurum, Anadolu’yu ve Erzurum’u yurt/vatan eden Türk boyları için hem önemli bir geçiş noktası hem de vatan edinilen bu coğrafyanın Orta Asya’dan getirilen değerler yumağının, örüldüğü bir bölge olması ile sonuçlanmıştır.

Türklerin Anadolu, Erzurum ve çevresi ile tanışması M.Ö. İskitlerle başlamış devamında Hunlarla genişleyerek sürdürülmüştür. İlerleyen dönemlerde özellikle İlk İslami fetihlerle bölgeye getirilip yerleştirilen Türk boylarının henüz İslam dinine girmeden önce başta Hristiyanlık olmak üzere girdikleri dinlerde de bu Orta Asya inanç ve değerlerini kuvvetli bir şekilde yaşattıkları bilinmektedir. Bilhassa Doğu Roma İmparatorluğunun (Bizans) kendi güvenliği için Erken İslam akınlarına karşı koyabilme adına Orta Avrupa ve Balkanlardan getirtip bölgeye yerleştirdiği çeşitli Türk boylarının, bölgenin Türkleşmesinde ki etkileri büyüktür. Bölgeye yerleşen ve hem Hristiyan ve devamında İslam inancı içerisinde ki çeşitli

Türk boyları, kendi dinlerini yaşarken, aynı zamanda Orta Asya'dan getirdikleri eski dinleri ve değer yargıları ile ilgili yaşantılarını da yeni din içerisinde yaşatmaya azami bir gayret göstermişlerdir. İslamî Dönemde de Emevî ve Abbasîler zamanında ve devamında Büyük Selçuklu öncesinde, Anadolu'ya gaza için gelen ve isimlerine Horasan Alperenleri denilen Türkler, Erzurum ve çevresinde oluşturulan sugurlarda (askerî garnizon) bölgenin fethi için uğraşmışlardır (Koşay, 1974, s. 295).

B. Mezarlık

Mezar ve mezarlıklara ihtiyaç duyulmasının sebebi, ölü kimselerin ayrı bir yerde tutulması gerekliliğidir. Zira usulüne uygun şekilde defin işlemi yapılmayan ölen kimselerin insan sağlığı açısından bir tehdit oluşturduğu aşîkârdır. Bu nedenle, ölen kimselerin ayrı bir yerde tutulması, toplum hâlinde yaşamının zorunlu bir sonucudur. Dolayısıyla, toplum hâlinde yaşamının bir gerekliliği olarak mezar ve mezarlıklara her zaman ihtiyaç duyulmaktadır

a. Hunlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü

Hunlarda da ölü gömme ve defin merasimi, yılın belirli zamanlarında, ilkbahar ve sonbahar aylarında gerçekleştirilirdi. Büyük bir yoğ-yuğ töreni düzenlenerek yapılan bu tören, ilerleyen dönemlerde Anadolu'da Müslüman Türk yöneticilerinde de devam ettirilmiştir. İbn Batuta, seyahatnamesinde, “Manisa Sultanı veya beyi Saruhan'nın birkaç ay önce vefat etmiş olan oğlunun türbesinden ayrılmadığını, bayram gecesi ile sabahını hanımı ile beraber bu türbede geçirdiğini, çocuğun cesedinin tahnit (mumyalamak) edilerek, kalaylı demir kaplı tahta bir tabut içinde üzeri örtülmemiş türbeye zincirle asıldığını ve zamanı gelince tabutun oradan indirilerek (zamandan maksat, ilkbahar veya son bahar ayları olmalı) üzerine elbiselerinin konulduktan sonra defnedileceğini” (İbn Batuta, 1999, s. 210) ile ilgili verdiği bilgiler Hunlardan gelen bu etkilerin ne kadar derin ve köklü olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir.

b. Göktürklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü

Göktürklerde de ağaçların yaprak döktüğü ve ağaçların çiçek-yaprak açtığı zamanlarda defin işleminin gerçekleştirilebilmesi (Rasonyı, 1998, s. 27), Türk kültür ve medeniyetinin köklü ve sürekliliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Göktürkler anıtsal mezarlar için artık kurgan yerine anıt mezarlar yaparak adına da “bark binası” ismini vermişlerdir. Bu mezarların özellikle yüksek yerlere yapılması (Roux, 1999, s. 63-64) eski geleneğin bir tezahürü olarak kendisini belli etmektedir. Bunun en güzel örnekleri Kültiğin ve Bumin Kağan anıt mezarlarıdır.

c. Uygurlarda ölü gömme geleneği ve mezar kültürü

Yerleşik düzene geçen Uygurlarda da defin geleneği bazı değişikliklerle Göktürklerdeki gibi aynen devam etmiştir. Uygurlar, çadırın mimariye dönüşmüş biçimi olan stupalar ile yeni bir anıt mezar plan tipini ortaya koyan Uygurlar, bu yapıları yine yüksek yerlere inşa etmişlerdir.

d. İslamî Dönem Türklerde ölü gömme geleneği ve mezar kültürü

İslam düşüncesinde ölen kişiler için anıt-mezar yapılması, hoş karşılanmamıştır. Buna rağmen ilk İslamî anıt mezarların, Abbasiler döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Türklerin, İslamiyet'i kitleler halinde kabulünden sonra özellikle Müslüman Türk devletlerin ilki sayılan Karahanlılar döneminde, çadırlar artık taş veya tuğla malzemeye kümbet biçimine dönüşmüş, balbal taşları da abidevî mezar anıtları biçiminde şekillenmeye başlamıştır (Berkli, 2007, s.58) Kubbeli mezar yapılarının konik külahlı olanlarına kümbet, yuvarlak kubbe formu olanları ise türbe ismi ile anılarak oluşturulan yeni mezar formları dikkati çekmektedir. Bu anıtsal mezar formlarının dışında şahideli, şahidesiz sanduka formu mezar taşları Anadolu Türk medeniyetinde önemli bir yer tutar. Bölgede incelediğimiz bu anıt mezarların ağırlıklı olarak basit moloz taştan veya sadece baş veya ayal şahide taşlarından oluştuğu bir kısmının ise muntazam kesme taştan yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bazı mezar formlarının Türbe-Kümbet formunda düzenlendiği dikkati çeker.

C. Bölgenin Tarihi / Erzurum

Erzurum aynı adı taşıyan ovanın güneydoğu yöresinde, Palandöken Dağları kuzey eteklerinde hafif eğimli yüzeyler üzerinde kurulmuştur. Şehrin yerleşim sahasında zamanın akışı içinde çevreye doğru giderek genişlemeler olmuş ve bu yayılım, günümüzde daha belirli bir durum almıştır.

Bu nedenle bir taraftan güneyde Palandöken Dağları eteklerindeki tepelik alanlara doğru genişleyen şehir, öte yandan da kuzey-kuzeybatı ve batıda Erzurum Ovası alüvyal düzlükleri üzerinde genişlemektedir.

Yüzölçümü 25.066 km² yi bulan Erzurum ili, yüzölçümü bakımından Türkiye'nin 4. büyük ilidir. İl topraklarının çoğunluğu, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum- Kars bölümü içinde, az bir kısmı da (Tortum, Narman, Oltu, Olur ve İspir) Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içinde kalır.

Doğudan Kars ve Ağrı, batıdan Erzincan ve Gümüşhane, kuzeyden Trabzon ve Artvin, güneyden de Bingöl ve Muş illeri ile komşudur. Denizlere uzaklık ve yüksekliğin bir sonucu

olarak Erzurum ve çevresi, kıyı bölgelerine göre daha şiddetli karasal iklim özellikleri göstermektedir.

Eski çağlardan başlayarak özellikle Orta çağda, Erzurum'un Karadeniz limanları ile olan bağlantısı ve Trans Orta Asya İpek Yolu'nun Erzurum'dan geçmesi ile Erzurum bir kavşak noktası olmuş ve her zaman önemini korumuştur. Günümüzde de Erzurum coğrafi konumundan doğan avantajlarından dolayı önemini yine korumaktadır. Özellikle Kars- Gümrü, Tiflis- Kars, Gümrü-Erivan, Tebriz- Tahran demir ve karayolları ile Ağrı- Doğubayazıt-Mako-Tebriz- Tahran karayolları, Türkiye'yi İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine bağlayan yolların köprübaşı olma fonksiyonunu sürdürmektedir. Yine İran'ın Karadeniz üzeri Avrupa'ya yönelik ro-ro taşımacılığı da yine Erzurum üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Tarihçe

Erzurum, Aras, Çoruh ve Fırat kaynaklarını aldığı yaylaya hakim bir merkezdir. Tarihin hemen her devresinde, bağlı bulunduğu siyasi teşekküllerin hayatında büyük rol oynamıştır. İlk bilinen halkı Urartular olan şehrin, sırasıyla geçici de olsa Kimmer ve İskitler, Hititler, Medler, Persler, Partlar, Ermeniler, Romalılar, Sasaniler ve Türklerdir (Konukçu, 1989, s. 4).

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinin Malazgirt ile başlamadığı artık bilim aleminin genel kabul ettiği bir gerçektir (Çay, 1992, s. 101).

Şehrin bilinen ilk adı, Doğu Roma imparatoru II. Theodosios'a (408- 450) izafe edilen Theodosiopolis'tir. Şehir tarihi süreç içerisinde Karintis, Karin, Karana, Kalghak, Karnoi, Araplar zamanında ise Kalikala veya Kali gibi aynı manaya gelen farklı isimlerle adlandırılmıştır⁵⁰. Selçuklular tarafından burada basılmış sikkeler üzerinde şehrin adı Arzan al-Rum, Arzan Rum ve Arzırum olarak görülmektedir. Bu ifadeler zamanla Erzurum olarak kaynaklara geçmiş ve nihayet Erzurum olarak bugünkü şeklini almıştır (Darkot, 1977, s. 341; Konyalı, 1962, s. 11).

Anadolu'ya yönelik İran saldırılarına karşı muhtemelen 415- 422 yıllarında kurulmuş olan Erzurum'un ilk devreleri hakkında fazla bilgi yoktur. Şehir, 502–503 te İranlılar'ın eline geçmiş, 504'te Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. Hz. Osman zamanında, 653'te O'nun komutanı Habib Bin Mesleme tarafından zapt edilmiştir (Darkot, 1977, s. 342). Fetihden sonra Erzurum'u bir üs olarak kullanan Müslümanlar, buradan kuzey ve doğu istikametinde akınlar düzenlediler. 686'da şehir Bizanslılar'ın eline geçti ise de, 700'de tekrar Müslümanlar tarafından geri alınır. Bizans ordusunun 751'deki kuşatmasına büyük bir direnme gösteren

Erzurum, şehirdeki Ermenilerin ihaneti sonucunda tekrar Bizans ordularının eline geçmiştir. Bizans ordu komutanı ermeni asıllı Kusan, şehri yağmaladığı gibi Müslüman ahalinin büyük çoğunluğunu da katletmiştir. Daha sonra 756 da Halife Mansur bir ordu gönderip şehri kurtarmıştır. Halife Mehdi Billâh zamanında Erzurum’a Türk birlikleri yerleştirilmiştir. İbn Havkal, Kalikala’nın (Erzurum) Rum ülkesinde (Anadolu) Azerbaycan, Cibali, Rey ve civardaki halkın gaza merkezi olan büyük bir uç şehri olduğunu kaydetmektedir (Turan, 1973, s. 29).

Daha sonra Erzurum ve çevresi, 1048–1049 da İbrahim Yinal (Küçük, 1995, s. 322) ve Kutalmış Beylerin komutasında Müslüman Türkler tarafından ele geçirilmiş ancak Erzurum Malazgirt Zaferinden sonra tamamen feth olunmuştur (Köymen, 1993, s. 246). Sultan Alparslan zaferden sonra Erzurum ve çevresini, Emir Saltuk’a iktâ olarak vermiş ve O’nun aynı yıl (1071) Erzurum’u fethetmesiyle şehirde Türk hâkimiyeti kesin olarak başlamıştır. Böylece Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak Bölgede Saltuklu hâkimiyeti başlamıştır (Turan, 1973, s. 30). B. Selçuklu Devletinin 1157 de parçalanmasından sonra Saltuklular, Anadolu Selçuklu Devletine bağlanmıştır. A. Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah, Saltukoğulları Beyliğini ortadan kaldırarak Erzurum’u kardeşi Mugisüddin Tuğrul Şah’a iktâ etmiştir (1202) (Turan, 1973, s. 30-31). Daha sonra I. Alâeddin Keykubad, meşhur kumandanı Mübarizüddin Çavlı’yı Erzurum’a Subaşı tayin ederek, yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı şehri tahkim ettirmiş ve gerekli tedbirleri aldırılmıştır.

1242’de Moğol ordusu kumandanı Baycu Noyan tarafından şehir tahrip edilerek, halkının da büyük bir kısmı katledilmiştir. Köseadağ Savaşından sonra (1243) şehir tamamen Moğol hâkimiyetine geçmiş ve Moğolların sık sık Anadolu seferlerinde uğrak yeri olması nedeniyle çok büyük zararlar görmüştür (Yinanç, 1977, s. 350). Bu yüzden halk, başka yerlere göçmüş ve şehir iyice tenhalaşmıştır. Moğol tahribatına rağmen ticari ve stratejik öneminden dolayı, İlhanlılar döneminde hızlı bir kalkınma dönemi yaşanmıştır (Turan, 1973, s. 36). Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra (1308) Erzurum, İlhanlılar’a bağlanmış, bu devletin parçalanmasının ardından, en karışık devresini yaşamıştır (Yinanç, 1977, s. 350). İlhanlılar’ın bıraktığı boşluktan yararlanmak isteyen birtakım beyler, Erzurum ve çevresini mücadele sahası haline getirirler. Bilhassa Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen aşiretlerinin mücadelesi sırasında büyük tahribata uğrayan şehir, daha sonra Sutay Noyan’ın oğlu Hacı Togay’ın eline geçer (Turan, 1973, s. 33). İşte bu dönemde şehrin geliri iyice düşmüş ve Erzurum’a ait vergi miktarı 22000 dinar olarak belirlenmiştir. Bu miktar, Anadolu’nun küçük

kasabaları derecesindedir (Konukçu, 1990, s. 37). Bu da şehrin uğradığı tahribatı göstermesi bakımından önemlidir.

Erzurum 1360'ta Eretnaoğulları'nın ve onların Erzincan valisi olan Mutahharten'in nüfuzu altına girmiştir. Fakat bu devlet Erzurum'da uzun müddet tutunamamış ve burası bir müddet sonra Karakoyunluların eline geçmiştir. Böylece 1377'de Karakoyunluların Reisi olan Bayram Hoca bölgeye ve şehre hâkim olmuştur (Konukçu, s. 43).

Erzurum, 1387'de bütün doğu Anadolu ile birlikte Timur ordularınca istila edilmiş, şehir tahrip edildiği gibi halkının da büyük bir kısmı katledilmiştir. Timur, şehrin idaresini tekrar Mutahharten'e vermiş, onun ölümü üzerine Yusuf Ali adında bir Türkmen beyini buraya kumandan tayin etmiştir (Küçük, 1995, s. 322).

Timur'un ölümü üzerine Erzurum'da Akkoyunlu ve Karakoyunlu mücadelesi yeniden şiddetlenmiştir. Bu iki Türkmen Devleti arasında 1435'te Karaz civarında meydana gelen savaşı Karakoyunlular kazanmış (Sümer, 1984, s. 135; Yinanç, 1977, s. 351), daha sonra Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu Beyliğine son vererek Şehri ele geçirmiştir (Yinanç, 1977, s. 352).

Uzun Hasan'ın şehir üzerinde etkisi büyük olmuştur. Özellikle Onun tarafından konulan ve halk arsında "Hasan Padişah Kanunu" olarak bilinen kanunname, Osmanlı kâkimiyyetinden sonra da 35 yıl yürürlükte kalmıştır (Yinanç, 1977, s. 352- 353).

Erzurum, 1480 ve 1490 yıllarında Safevi propagandasından oldukça fazla etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak 1502'de Şah İsmail, Akkoyunlu Beyliğini ortadan kaldırarak Erzurum'a hâkim olmuştur. Şehri tahrip ettiği gibi halkını da Şiiliğe zorlamasından dolayı, Sünni halk başka yerlere göçmüş, bu yüzden şehir ıssızlaşmıştır. Safeviler üzerine yürüyen Yavuz Sultan Selim, Çaldıran'a gidip gelirken Erzurum'un yakınında konakladığı halde Erzurum'a girmemiştir. Rivayete göre Yavuz, şehrin adeta bir baykuş yuvasına dönen virane halini görmemek için şehre girmemiştir (Küçük, 1995, s. 322; Konukçu, 1990, s. 54). Osmanlıların bölgedeki hakimiyetleri 1516-1517 yıllarında kesinleşmiş olmakla birlikte, çok fazla el değiştirmekten dolayı hayli tahrip olmuş ve nüfusu azalmış olan şehrin ilk tahriri 1518, ikinci tahriri, 1520 ve üçüncü tahriri ise 1540 yılında yapılmıştır (Gündoğdu, 1999, s. 382). Nitekim ilk tahrir defteri kayıtlarına göre şehir, 12 mahalleden ibaret olup, bunların da harap ve boş durumda oldukları kaydedilmektedir (Küçük, 1995, s. 325).

Erzurum ve çevresinin, tüm katliam ve tahribatlara rağmen, sürekli yenilenen ve güçlenen nüfusu ve önemli yollar kavşağında olması, ayrıca savunmasının da kolay olması gibi sebeplerle, istisnalar dışında sürekli canlı ve dolu bir bölge olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeniden imar edilen ve iskâna açılan şehir, İran üzerine açılan seferlerde bir askeri üs konumunu üslenmiştir (Konukçu, s. 55). Yerleşmenin henüz yeni başladığı devreye ait 1540 tarihli Tahrir Defteri, iskânın alt yapısını ortaya koymaktadır. Nitekim bu tahrir defterine göre Erzurum'da yirmi yedi mahalle bulunuyordu. Ancak mahalle sayısı artmasına rağmen nüfus henüz tam artmamıştı. Toplam yetmiş yedi aile ve 1600 civarında asker ile 1540'larda şehrin nüfusu, ancak 2000' lerde idi (Küçük, 1995, s. 325). Böylece kısa zamanda gelişip kalkınan şehir, Anadolu ve Karadeniz'den doğuya giden askeri ve ticari yolun üzerindeki başlıca şehir olma karakterini yeniden kazanmıştır (Küçük, 1995, s. 322).

Erzurum, XVII. yüzyılda şehir olarak gelişimini tamamlamış, Osmanlı-İran, Osmanlı-Gürcistan harplerinde "kışlık" ve "merkez" olarak şöhret kazanmıştır. Bu yüzyılda Doğu Anadolu'nun ve Osmanlı ülkesinin önde gelen ticari şehridir. İran'dan gelen veya giden kervanlar da yol ihtiyaçlarını burada karşılar, gümrüğe girer ve çıkarlardı (Konukçu, 1990, s. 67). Osmanlı Devletinin Erzurum Beylerbeyliği XVII. yüzyıl kaynaklarına göre Şarki-Karahisar, Kiğı, Hınıs, Yukarı Pasin, Malazgirt, Tekman, Kız-Uçan, İspir, Tortum, Namervan, Mecingert sancaklarından oluşmaktaydı (İnalçık, 1977, s. 353). Beylerbeyinin hassı bütün imparatorluk eyaletleri içinde en yüksek haslardan olup, 1.214.600 akçedir. Böylece şehir, konumu itibari ile çok kısa sürede gelişmiş ve Osmanlı devletinin en büyük eyaletlerinden biri olmuştur. Nitekim 1640'larda şehri ziyaret eden ve burada yetmiş Müslüman ve yedi Ermeni mahallesinin bulunduğunu kaydeden Evliya Çelebi, batıda Erzincan, doğuda Tebriz veya Acem, kuzeyde Gürcü ve güneyde Harput kapılarının yer aldığını yazmaktadır (Çelebi, 1970, s. 205-218).

XVIII. yüzyıl başlarında Tournefort'a göre, şehirde 6000 gayrimüslime karşılık, 18000 Müslüman yaşamaktadır. J.m. Kinneir, Erzurum'un XVIII. yüzyıl sonlarındaki nüfusunu 100.000, J.Saint Martin 1818'de 150.000 olarak verir. H.F.B. Lynch ve J. Brant 1827'de şehrin nüfusunun 130.000 civarında olduğunu belirtirler (Küçük, 1995, s. 326).

1829'daki Rus işgali, şehrin nüfusunun oldukça düşmesine ve 1835'te nüfusun 15.000'lere kadar inmesine sebep olmuştur. Bu 15.000 Müslüman nüfusa karşılık, şehirde sadece 120 Ermeni ailesi yaşamaktaydı (Beydili, 1988, s. 365-434). 1865'de Vilayetler

Kanunun yürürlüğe girmesi ile Erzurum Vilayeti teşkil edilerek, Ova, Kiğı, Tercan, Hınıs, Tortum, Keskim ve Pasin gibi kazalara bölünmüştür (Konukçu, 1990, s. 6). Berlin Kongresi'nden sonra (1878) Anadolu'da başlayan Ermeni karışıklıkları esnasında Erzurum'un nüfusunda büyük değişiklikler olmuştur. Özellikle 1. Dünya Savaşı sırasında Ermeni çetelerinin hareketleri, Rus işgali ve Ermeni tehciri gibi sebeplerle şehrin gerek Müslüman ve gerekse Müslüman olmayan nüfusunda önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bu karışık durumun sona ermesinden sonra, şehir fiziki yapı ve nüfus bakımından yeniden toparlanarak Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sayımlarla nüfusu 30.000'i geçmişti.⁷⁶ Cumhuriyet döneminde hızlı bir gelişme gösteren Erzurum, 1960'larda 105.000 aşan nüfusu ve ticari potansiyeli ile Türkiye'nin önemli büyük illeri arasına girmeyi tekrar başarmıştır. Şehirde ticaret ve sanayi faaliyetlerinin gelişmesi ve şehrin çevreye doğru büyümesi, beraberinde hızlı bir gecekondulaşmayı da beraberinde getirmiştir. Günümüzde yetmiş dört mahallesi bulunan Erzurum, 1993 tarihinde "Büyük şehir" statüsüne kavuşturulmuş ve buna bağlı olarak dört alt belediye teşkilatı kurulmuştur. Yaklaşık 400.000'i aşan merkez nüfusu ve 18 ilçe, 40 belediyesi ile Doğu Anadolu'nun en önemli askeri, ekonomik, kültürel, sağlık ve eğitim merkezi olarak gelişmesini sürdürmektedir.

a. Hınıs

Bugün; kuzeyinde Tekman, kuzeydoğusunda Karayazı, doğuda Karaçoban ilçeleri, güneyde Muş ili, batıda ise Muş ili ve Erzurum iline bağlı Tekman ilçesi ile çevrilidir. Erzurum ilinin güneydoğusunda, yüksek bir platoda yer alan Hınıs ilçesi Hınıs-Varto çöküntü alanının kuzeydoğu kesimini kapsar. İlçenin en önemli akarsuyu, Bingöl dağlarının doğu ve kuzeydoğu yamaçlarından kaynaklanan Hınıs (Kocası) suyudur. Doğu-batı doğrultusunda akarak Hınıs ovasından geçen ve çeşitli akarsularla beslenen Hınıs suyu, ilçe sınırları dışında Murat ırmağına katılır (Özkılınç, Coşkun, Sivridağ ve Yüzbaşıoğlu, 2000, s. 1).

Tarihçe

1556 yılında Hınıs sancağı; batıda Karlıova'nın doğusu, güneybatıda Şerafeddin dağları, güneyde Muş ilinin Varto ve Bulanık ilçeleri, doğuda Malazgird ve Patnos ilçelerini içine alarak kuzeyde Tutak, Karayazı ve Tekman hattını dışarıda bırakarak, bu hattın güney tarafını içine almaktadır. Sancak; Hınıs, Varto, Handırıs, Suşehri, Göksu, Elmalı, Bulanık, Bilican ve Malazgird olmak üzere 9 nahiyeden oluşmaktadır. Defterde sancağın hangi eyalete bağlı olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte bu defterin öncesi ve sonrasındaki bazı kayıtlardan Erzurum eyaletine bağlı olduğu görülmektedir (Özkılınç, Coşkun, Sivridağ ve Yüzbaşıoğlu, BOA. 2000, s. 1)

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin siyaseti Safavi tehdidi nedeniyle batıdan doğuya yönelmiştir. Şah İsmail, İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için propoganda faaliyetlerine başlamış ve bunun sonucu olarak da 1511'de Şah Kulu isyanı çıkmıştır. Şii propogandasından Şehzade Ahmet'in en büyük oğlu Şehinşah ve Murad bile etkilenmiştir (Asra, 2009, s. 40.)

Osmanlı Devleti'nin dini ve siyasi birliğini koruyabilmek için Yavuz Sultan Selim İran üzerine yürümüştür. 1514'de Çaldıran'da yapılan savaşta Şah İsmail'i hezimete uğratarak Anadolu'yu şii tehlikesinden temizlemiştir. Safevi Hanedanına son vermemesine rağmen bu sefer, Safavileri zayıflatarak şia akidesinin İran dışına çıkmasına engel olmuştur. Çaldıran zaferi ve sonrasında yapılan askeri hareketler ve görüşmeler sonucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır, Harput, Bitlis, Hısn-ı Keyf, Urfa ve Mardin bölgeleri Osmanlı Devleti'nin topraklarına dahil olmuşlardır (Özkılınç, Coşkun, Sivridağ ve Yüzbaşıoğlu, 2000, s. 1).

1281/1864 tarihli salnameye göre Hınıs ve Tekman Erzurum sancağına bağlı kaza statüsündedirler. Malazgird ve Bulanık ile Varto-yı Ulya ve Varto-yı Süfla'da Muş sancağına tabi müstakil kazalardır. Bu iki sancağın da merkezi Erzurum eyaletidir (Özkılınç, 2000, s. 5).

Hınıs ve çevresi Eski Tunç Çağı'ndan itibaren yoğun iskâna ve siyasi olaylara tanık olmuştur. Bunun sebebi en eski çağlardan beri önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer alması, zengin akarsu kaynaklarını bünyesinde bulundurması, verimli arazilere sahip olması, hayvancılığa elverişli olması ve doğal savunma zeminine sahip olmasıdır. Yavuz olarak da bilinen Sultan I. Selim, Safevilerin Anadolu'da Şiiliği kullanarak isyan çıkarmak istemeleri yüzünden 1512 yılında İran seferine çıkmıştır (Dündar, 1998, s. 252). 1514 yılında gerçekleşecek olan Çaldıran Savaşı'na giderken 1513 yılında bölgeyi de Osmanlı topraklarına katmıştır ve Erzurum Eyaleti'nin resmi bir sancağı olmuşsa da fiili bir sancaklık kurulamamıştır. O sıralar Hınıs'ı yöneten ve Safevilerle iş birliği yapmakla suçlanan Çolak Halid Bey ve mahiyetindekiler öldürülmüştür (Dündar, 1998, s. 241). I. Selim bölgeden çekilirken Hınıs'a İskender Bey'i, Söylemez Baba'ya da Halil Selmi Bey'i atamıştır. Bu kişilerin kim olduğu hakkında bir malumat bulunmamaktadır, ancak önceden soylu olmayıp zekaları ile Osmanlı yöneticilerini etkiledikleri düşünülmektedir (Dündar, 1998, s. 241). I. Selim'in bölgeyi fethinin ardından burada yaşayan Şii Türkmenler, yaklaşık 400 yıldır Türkmen obası olan Hınıs'tan Azerbaycan bölgesine doğru göç etmiştir. Günümüzde, buradan göçen Türkmenler, Azerbaycan'da Hınıs Oymağı adıyla varlıklarını devam ettirmektedir, hatta Azerbaycan'da Hınıslı adında birçok köy bulunmaktadır (Dündar, 1998, s. 242).

1533 yılında Şah Tahmasb önderliğinde tekrar Safevilerin işgaline uğrayan bölge, 1535 yılında Irakeyn Seferi'nden dönen Kanuni Sultan Süleyman tarafından tekrar Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (Dündar, 1998, s. 252).

Bu sırada Hınıs Kalesi tahkim edilmiştir. 1540 yılında Hınıs, Erzurum Eyaleti'ne bağlı olarak ilk kez sancak olmuştur. İlk sancakbeyi de 1 Şubat 1545'de Ayna Hoca Bey olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde değişen yerel yönetimlerle beraber Hınıs yönetimi mutasarrıflık olarak değiştirilmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yurtluk- ocaklık olarak idare edilmeye devam ettiği tespit edilen Hınıs ve Tekman Livaları bölgede daha etkin politika üretme çabasında olan Bayezid Mutasarrıfı II. İshak Paşa ile Hınıs ve Tekman Mutasarrıfı Veli Paşa arasındaki uzun süreli mücadelelerin temel konusunu teşkil etmiştir (Karataş, 2014, s. 30-34).

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde anlatılanlara göre Hınıs kalesi içinde 1200 hanenin olduğundan bahsedilir. Camileri, mescitleri, bir hanı, hamamı ve küçük bir çarşısı vardır. Ayrıca bütün yapıların baştanbaşa toprak örtülü olduğu (kerpiç) ve yapılarda asla kiremit kullanılmadığı anlatılır. Osmanlı döneminde uzun yıllar Hınıs ve Muş çevresinde yöneticilik yapan Alaeddinoğlu ailesinin o dönemki lideri Muş Beyi Alaeddin Bey tarafından 1734 yılında Alaeddin Cami (Dere Cami) yaptırılmıştır (<http://www.hinis.gov.tr/hinisin-tarihcesi-Kaymakamlık>, 2024).

Erzurum vilayet salnamesine göre 1900 yılında Erzurum vilayetinin toplam nüfusu 647.010 kişi iken Hınıs'ın toplam nüfusu 27.439'dur (Karataş ve Karasu, 2015, s. 679).

Hınıs 1315 / 1900 yılına ait vilayet salnamesine göre Erzurum'un güneybatısında 204 köyü ihtiva eden oldukça geniş ve mevkii ehemmiyeti olan bir kazadır (Karataş ve Karasu, 2015, s. 678)

Hınıs'ın tarihi ve kültürel değerleri olarak Hınıs Ulu Camii, Hınıs Kalesi, coğrafi olarak Hınıs Kanyonu, Kocasu Çayı, Aras Nehri ve Murat Nehri öne çıkmaktadır. İlçede bir yüksek okul, beş lise, on dört orta okul ve elli beş köy ilk okulu bulunmaktadır.

b. Narman

Erzurum ilinin kuzeydoğusunda yer alan Narman, M.Ö. 680-655 yıllarından itibaren Urartu, İskitlerin Roma'nın Arapların ve Doğu Roma'nın (Bizans) hakimiyeti altında kalmıştır.

Tarihçe

Namıryan, İd (Bayram) adıyla bilinen Narman, tarih boyunca Urartu, Kimmer, Saka, Med, İskit ve Pers medeniyetlerine ev sahipliği yapmıştır (Gezi Notları, 2017, s. 67). Erzurum'un kuzeyinde bulunan ilçe Kafkasları Anadolu'ya bağlayan ana yol güzergâhı üzerinde olup Eskiçağ boyunca dönemin önemli ticari ve ulaşım bölgesi olmuştur (Morkoç,

2016, s. 1). İlçe hakkında tarih öncesi dönemlere ait fazla bilgi olmadığı fakat M. Ö. 3250-2000 yıllarına tarihlenen Karaz Kültürü veya Eski Tunç Çağı Kültürü döneminde bölgede yerleşimlerin olduğu ifade edilmektedir (Özgül, 2011b, s. 98). Sadece Erzurum ve çevresi hakkında Hitit yazılı metinlerde geçen bilgilere göre M. Ö. 2. Binde bölgede Azzi-Hayaşa adında bir topluluğun yaşadığı bilgisi mevcuttur (Morkoç, s.3). Farklı topluluklara ev sahipliği yapan bölgede Gökdağ Kalesi, Yanıktaş (Ekrek) Kalesi, Eski Ekrek (Yerleşmesi) Başkale kalesi, Boğa Kalesi, Samikale, Alabalık Kalesi gibi kalelerin olduğu ve buralarda Urartu Hayaşa gruplarına ait kalıntıların bulunduğu bilinmektedir (Özgül, 2011b, s. 101-103).

Narman'ın tarihçesi ile ilgili detaylı bilgiler Gezi Notları (2017) adlı kitapta verilmektedir. Kitapta yer alan bilgilere göre (Gezi Notları, 2017) ‘‘Milattan önceki dönemlerde bölge Med ve Perslerin saldırılarına maruz kalmış daha sonra Roma İmparatorluğunun eline geçmiştir. İkiye ayrılan Roma İmparatorluğu Erzurum'un kuzey ilçesi olan Narman'ı Bizanslılara bırakmıştır. Bölgeye hâkim olan Bizanslılara, Sasani Devleti son vermiş ve ardından Emevi ve Abbasiler bölgeyi ele geçirmişlerdir. Türklerin Anadolu'yu fethettiği tarihe kadar bölge tekrar Bizans hâkimiyetinde kalmıştır. 1071'de Anadolu Türkler tarafından ele geçirilince bölge Selçuklu hâkimiyetinde olup idaresi de Saltuk oğullarına verilmiş ve yönetimi de Saltukoğlu beyleri tarafından yürütülmüştür. 1243'de Moğolların istilasına uğrayan Narman ve çevresi, Karakoyunluların, Akkoyunluların ve en son 1473 yılında Otlukbeli Savaşı ile Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirmiştir ‘‘ (2017, s. 67). 1826-1856 yılların arasında Rusların Kafkasya bölgesine yaptıkları saldırılar sonucunda Kafkas Türkleri Narman bölgesine yerleşmiş olup Osmanlı-Rus Savaşı ile de Erzurum ve çevresi Rus işgali yaşamıştır (Gezi Notları, 2017, s. 67). Birinci dünya Savaşı'nda yine Erzurum ve Narman'a yapılan saldırılar Rusların bölgeyi Ermenilere bırakması ile devam etmiş ve nihayetinde 18 Mart 1918 yılında Ermenilerle savaşarak bölge ele geçirilmiştir (Gezi Notları, 2017, s. 67). Narman 1954 yılında Erzurum'un ilçesi statüsüne kavuşmuştur.

Coğrafya

Erzurum'un kuzeydoğusunda, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde yer alan Narman, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ikliminden farklı özellikler göstermektedir (Özav, 1987, s. 10). Bunu sebebi Narman'ın alçak bir tektonik havza içinde yer alması ve Doğu Karadeniz ile Erzurum-Kars bölgeleri arasındaki geçiş kuşağı üzerinde bulunmasındandır (Özav, 1987, s. 10). Bölgede kışlar soğuk, yazlar ise sıcak geçer (Özgül, 2007a, s. 3). Fakat yaz ayları kış aylarına göre daha yağışlı geçmektedir (Özav, 1987, s. 12). Bitki örtüsü bakımından fakir olduğu ifade edilen bölgede tarım alanları dışında step formasyonu oldukça fazladır (Özgül, 2007a, s. 3).

Bölgede 50-60 yıl önce sarıçamların, Büyükçay, Bulanık ve Kamışözü dereleri kenarlarında ise ağaçlık alanların olduğu belirtilmektedir (Özgül, 2007a, s. 4). Bölgede yarı kurak iklim koşullarından dolayı gelişmiş bazı otsu step türleri ve cinslerini Özav şu şekilde anlatmıştır “Baklagillerden geven, topluçiçekgillerden civanperçemi, acımık, yavşan otu, papatya, sığırkuyruğugillerden sığırkuyruğu, buğdaygillerden mavi ayrık ve domuz ayrığı” (Özav, 1987, s. 19).

Bölgede kuraklık ve eğim değerlerinin yüksek olmasından dolayı zona, azonal ve intrazonal gibi değişik toprak türleri gelişmiştir (Özgül, 2007a, s. 4). Bu toprak türleri Narman’ın farklı bölgelerinde bulunur. İlçenin güneyinde zonal toprak grubu, doğu-batı yönünde akan Büyükçay deresi kenarında azonal toprak grubu, ilçe yerleşim sahasının kuzeyinde ise intrazonal topraklar yer alır (Özav, s. 18; Özgül, 2007a, s. 4). Narman’ın güneybatısındaki Devre dağının kuzey yamaçlarından doğup kuzeye doğru akan Büyükçay deresi, bölgenin tarım topraklarının sulanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir (Özav, 1987, s. 16).

Bir havza içerisinde yer alan Narman yöresinde rüzgârlara bazı yerel adlar verilmiş olup bunlardan güneyden esen rüzgârlara “Yayla Yeli, batıdan esenlere “Tortum Yeli”, doğudan esenlere ise “Çiftlik Yeli” denilmiştir (Özav, 1987, s. 15).

İKİNCİ BÖLÜM

MEZARLIK VE DEFİN GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mezar, mezarlık ve ölü gömme (defin) ile ilgili uygulamalar insanlık tarihinin en eski devirlerinden başlayarak günümüze kadar gelmiştir. Arapça ziyâret kökünden gelen “ziyaret mekânı” anlamındaki mezâr kelimesinden Türkçe ekle türetilmiş bir yer adıdır (Bozkurt, 2004, s. 519). Arapça’da “ölünün gömüldüğü yer” mânasındaki kabir (kabr) ve medfen karşılığında Farsça ve Türkçe’de daha yaygın olan mezar kelimesinin kullanımında kabirlere gitmekle ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm (et-Tekâsür 102/2) ve hadislerde (Wensinck, *el-Mu‘cem*, “zvr” md.) “ziyaret” kökünün geçmesinin de etkisi olmalıdır (Bozkurt, 2004, s. 519). Mezarlığın eş anlamlısı olarak Arapça’da makber/makbere (kabirlerin bulunduğu yer), cebbân/cebbâne (sahra), Farsça’da mezârât, kabristân, gûristân kullanılır. Önemli kişilerin mezarlarına veya mezarlarının bulunduğu yere ravza, meşhed, kubbe, türbe ve kümbet; cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde yer alan küçük mezarlıklara Türkçe’de hazîre (etrafı çalı, çit veya taştan duvarla çevrili mekân) ve daha çok tekke ve zâviye mezarlık/hazîrelerine vâdî-i hâmûşân (sessizler vadisi) adı verilmiştir. Eski Türkçe’de kabire sın (Anadolu lehçesinde sin) ve mezarlığa sınılağ (Anadolu lehçesinde sinle) denildiği bilinmektedir (Bozkurt, 2004, s. 519).

Mezarlıkların oluşmasında en önemli etken hiç şüphesiz ölü gömme geleneği ile ilgilidir. Kur’an’ı Kerim el-Maide 5/27-31 de kardeşini öldüren Adem (A.S) ın oğlu Kabil’in öldürdüğü kardeşi Habil’i kargadan örnek alarak toprağa gömdüğü anlatılmaktadır (Harman, 1996, s. 376). “Yazık bana, şu karga kadar bile olmaktan, kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim!’ dedi; sonunda da pişmanlık duyanlardan oldu”(el-Maide 5/27-31). Ölülere gömmek için özel bir alan tahsisine daha çok yerleşik toplumlarda rastlanır; ancak göçebelerin de geçici olarak kaldıkları arazilerde belli bir alanı bu amaçla kullandıkları görülmektedir. Arkeoloji terminolojisinde “nekropolis” (Gr. “ölüler şehri”) denilen eski mezarlıklar kültüre, bölgenin coğrafi ve jeolojik yapısına, inşa malzemesi türüne göre çeşitlilik gösteren yer altı veya yer üstü mezarlarından meydana gelir (Bozkurt, s. 519). Muhtemelen en eski mezarlıklar genelde, dikilmiş dört blok taş üzerine konulan yassı taşların şekillendirdiği Yontma Taş ve Cilâlı Taş dönemlerine ait dolmenlerin bulunduğu alanlardır. Mısır’ın Sakkâre ve Cîze piramit bölgeleri yer üstü, Krallar vadisi yer altı nekropollerinin en ünlüleridir. Mezopotamya’da Sumerler’e ait

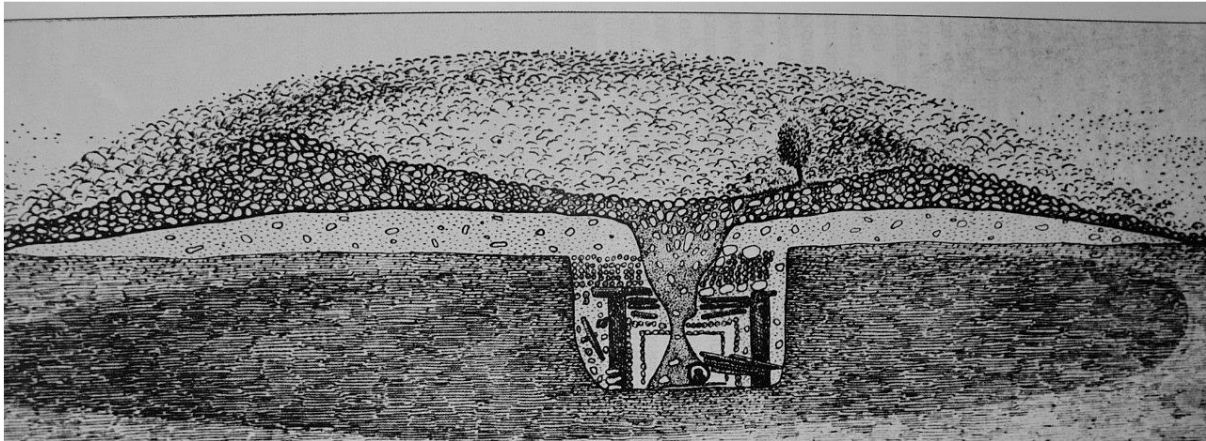
Ur kral mezarları, Miken oda mezarları, İran ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kaya mezarları ve Roma'daki hıristiyan katakompları diğer ünlü nekropollerdir (Bozkurt, 2004, s. 519).

Mezar daha çok toprak üstünde kalan yapısıyla önem taşır ve ziyaret edilebilmesi için üzerinde yerini ve ait olduğu kimseyi belirleyen bir alâmetin bulunması gerekir; bu sebeple dayanıklılığından dolayı genellikle taş kullanılmıştır. İncelediğimiz bazı örneklerde taş şahide yerine tahta şahidelerin de kullanıldığı görülmektedir. Mezar başı ve ayak kısmına taş veya ahşap şahide kullanımının ne zaman başladığı hakkında kesin bilgi yoktur. Eski Ahid'de Hz. Ya'küb'un, zevcesi Raşel'in kabri başına bir taş diktiğinden (Tekvîn, 35/20), aile kabirlerinden (Samuel, 17/23; I. Krallar, 13/22-30) ve türbelerden (Eyub, 21/32) söz edilir. Bazı kültürlerde mezar üzerine heykel konulduğu ve bunların derin anlamlar içerdiği bilinmektedir. Özellikle Türk kültür ve medeniyetinde mezar üzerine koyun, koç ve at heykelleri konulduğu bilinmektedir (Berkli, 2006, s. 64-66). İlk örnekleri MÖ 1000'li yıllarda ölen alplerin mezar taşlarında dağ tekesi, koyun-koç tasvirleri olarak görülen bu motifler, (Esin, 2021, s. 125) ilerleyen dönemlerde mezarların üzerine konulan heykel biçiminde yerini almıştır. Hatta son yapılan kazılarda bu tür heykellerin Hun Kurgan mezarlarında ölen alpin yanına gömüldüğü dikkati çekmektedir.

Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde büyük mezarlıklar oluşturacak derecede çok sayıda bulunan kurganların (Korunmuş yer anlamında Korugan-Kurigan mezar odasının üzerine kalın ağaç kütükleri ile kapatıp üzerine toprak yığılarak yapılan küçük ve orta büyüklükte tepe) üzerine mezar yerleri yabancılar tarafından belli olmasın diye herhangi bir işaret konulmazdı (Şekil 1). Çünkü Türkler için mezar yeri mezarlıklar özel alanlar olup mutlaka korunması gereken yerlerdi.

Şekil 1

Oktay Aslanapa, Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan.

(Oktay Aslanapa)

İlerleyen dönemlerde özellikle Göktürklerde yapılan anıt mezarlar ortaya çıkar ki bunlar farklı anlamlar içeren zengin materyallerle öne çıkmaktadır. Bu mezar taşlarının bir kısmında kitâbeler de bulunuyordu. Bu anıt mezarlar içerisinde özellikle Kültüğün ve Bilge Kağan Mezarları (Şekil 2-3) özel bir yer tutmaktadır.

Şekil 2

Kültüğün Mezar Anıtı (O. Aslanapa)

(Oktay Aslanapa)

Şekil 3

O. Aslanapa, Kültüğün Mezar Anıtı Restorasyon Öncesi

(Oktay Aslanapa)

Çin kaynaklarında Türkler'in kabir üzerine bir bina (bark) yaptıkları, duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşları gösteren sahneler resmettikleri ve onun kimliğini bildiren yazılı işaretler diktikleri belirtilmektedir (Kafesoğlu, 1992, s. 326-327). Mezarın

üstüne çadır kurulması ve ölünün hayatta iken öldürdüğü kişi sayısınca balbal dikilmesi gelenektir. Türkler’in İslâmiyet’i kabulünden sonra çadırlar kümbet, balballar âbidevî mezar taşları şeklinde kendini göstermiştir (bunların en güzel örneklerinin bir arada bulunduğu Ahlat Mezarlığı Türk Kültür ve Medeniyetinin en güzel açık hava müzesi gibidir (Şekil 4).

Şekil 4

Ahlat Mezarlığı

(<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/>)

Mezarın baş ve ayak ucuna “şâhide” veya “mezar taşı” (halk arasında “hece taşı”) denilen taşların dikilmesi İslâm’ın ilk dönemlerinden beri devam eden bir gelenektir (Bozkurt, 2004, s. 520).

Şekil 5

Beyhan Karamağaralı, Ejder figürlü Ahlat mezartaşı

(Beyhan Karamağaralı)

Hız. Peygamber’in, tanınması için Osman b. Maz‘ûn’un kabrinin başına taş diktığı (Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 63), onun vefatından sonra bazı sahâbî ve tâbiîn mezarlarının üzerine kubbe adı verilen çadır kurulduğu bilinmektedir (Bozkurt, 2004, s. 520). Bunlardan biri Hız. Hasan’ın oğlu Hasan’ın kabrinin üstüne yapılmış ve bir yıl kadar kalmıştır (Buhârî, “Cenâ’iz”, 62;

diğerleri için bk. Aynî, VII, 46). İmam Şâfiî'nin verdiği, Mekke valilerinin kabir üzerine inşa edilen yapıları yıktırdıkları yolundaki bilgiden (*el-Üm*, I, 246; *Tecrid Tercemesi*, IV, 480 vd.) İslâm'da kabir ve türbe yapımının yine erken tarihlerde başladığı anlaşılmaktadır (ilgili dinî hüküm ve tartışmalar için bk. KABİR). İslâm'da mezar kültürünün gelişmesi doğduğu muhitten çok yayıldığı topraklarda ve özellikle İran, Mısır ve Anadolu gibi bölgelerde karşılaştığı gelenekle irtibatlıdır (Bozkurt, 2004, s. 520).

İslâm şehirlerinde mezarlıklar genellikle yerleşim alanının ve surların dışında şehir kapılarına yakın yerlerde oluşmuştur. Bu sebeple Dımaşk, Bağdat, Kahire ve diğer şehirlerde görüldüğü gibi çoğu yakınında bulunduğu kapının adını almıştır. Mezarlık alanları için tercih edilen bir yer de dağların yamaçları ve etekleridir. Kahire'de Mukattam dağı eteğindeki Karâfe ile Dımaşk'ta Kâsiyûn dağı eteğindeki Sâlihiye mezarlıkları bunun en meşhur örnekleridir (Bozkurt, s. 519-20). Ayrıca önemli şahsiyetlerin defnedildiği yerlerin etrafında küçük veya büyük mezarlıklar teşekkül etmiştir. İslâm tarihinin ilk dönemlerinde sahâbe kabirleri bu hususta önemli bir cazibe merkezi olduğu bilinmektedir (Bozkurt, 2004, s. 519-20). Bu tarihi mezarlık ve özel defin yerlerinin toplum içerisinde özellikle seçilen-istenilen mekanlar olmasında, sahâbe hakkındaki övücü âyetler ve “her sahâbînin kıyamet günü vefat ettiği beldenin efendisi ve nur olarak diriltileceğine dair” hadislerle (Tirmizî, “Menâkıb”, 59; İbn Asâkir, II, 417) benzeri diğer hadislerin etkisinin bulunduğu şüphesizdir. İbn Asâkir, Dımaşk'taki ilk müslüman mezarlığının fetih sırasında ashaptan bazılarının şehid düştüğü Bâbü'tümâ denilen doğu kapısı civarında teşekkül ettiğini, Bâbü'lferâdis Mezarlığı'nda Hz. Meryem ile havârilere, Bâbü'ssagîr'de de sahâbîlere ait bazı kabirlerin bulunduğunu belirtir (Bozkurt, s. 520). Sahâbe kabri etrafında oluşmuş en ünlü mezarlık alan itibarıyla dünyanın en büyük mezarlıklarından biri olan İstanbul'daki Eyüp Mezarlığı'dır. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabri etrafında teşekkül eden bu mezarlıktan başka Eyüp semtinde birçok türbe ve hazîrenin varlığı da bu sahâbîye yakınlık arzusunun kaynaklanmıştır. Aynı amaçla İslâm dünyasının birçok şehrinde Ehl-i beyt, evliya ve ulemâ kabirleri etrafında mezarlıklar oluşmuştur (Bozkurt, 2004, s. 520).

Önceleri genellikle meskûn sahaların dışında bulunan mezarlıklar yerleşim alanlarının genişlemesi sonucu şehirlerin içinde kalmıştır. Ayrıca yerleşme merkezlerinin içinde veya dışında ve cami, tekke, türbe gibi yapıların bitişiğinde küçük mezarlıklar (hazîre) yer almaktadır. Osmanlı kültüründe önemli yeri olan hazîrelerin İstanbul'da yüzlercesine rastlamak mümkündür (Bozkurt, 2004, s. 520). Yapının bânisi veya tekkenin şeyhi gibi bir ya da birkaç önemli kişinin defniyle başlayıp daha sonra bunların aileleri, yapıda görev alanlar yahut vakıf mensupları ve aile fertlerinin, ayrıca başka kimselerin gömülmesiyle genişleyen hazîrelerin

tarihçesini mâbedin yanına defin geleneği açısından Hz. İsmâil'e kadar götürmek mümkündür. Rivayete göre Hz. İsmâil, annesi Hâcer'i vefatı üzerine bugün Kâbe'nin kuzeybatı cephesinin önünde yer alan ve üç tarafı alçak bir duvarla (Hatîm) çevrilmiş olan, yaklaşık yarım daire şeklindeki kutsal mekâna (Hicr) gömmüş, daha sonra kendisi de onun yanına gömülmüştür (Bozkurt, 2004, s. 520).

Mezarlıkların yerleşiminin şehircilik tarihi açısından önemli olmasının yanında mimari ve hat sanatının gelişimi konusunda zengin örnekler sunan mezar taşları tarihî ve demografik araştırmalar bakımından büyük değer taşır. Özellikle diğer İslâm ülkelerinde benzeri görülmeyen Anadolu'daki tarihî mezarlıklar, Türk süsleme sanatları ve edebiyat tarihi açısından da önemli belgeler içermektedir. Bazı mezar taşlarında Kur'an'dan ayet ve hadisler yer verilmiştir ki ilerleyen dönemlerde bu yazılar türk hat sanatının en güzide örnekleri olarak gelişimini sürdürecektir. (Uluçam, 2000, s. 43).

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'ya hâkim olmasıyla Selçuklu geleneği son bulmuş ve serpuşlu, gövdesi kitâbeli, alt kısmı ince tarzdaki mezar taşları yaygınlaşmıştır. Osmanlı dönemine ait mezar taşları devletin geçirdiği çeşitli evreleri açık bir şekilde yansıtır (Bozkurt, 2004, s. 520-21). Kuruluş aşamasında, büyüme döneminde, Lâle Devri ve sonrasında mezarların tezyinatları farklı olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar şâhidelerin tepelerinde genellikle başlık yoktur, olanlar da sade birer sarıktan ibarettir. Daha sonra meslek sınıflarının başlık şekliyle ayırt edilmesine paralel olarak erkek şâhidelerinde baş ucu taşlarının, ölünün meslek grubunun veya bir tarikat mensubu ise o tarikatın başlığının biçiminde nihayetlenildiği görülür (Bozkurt, 2004, s. 520). Gül, taç, sarık, fes veya kavuk gibi unsurlar mezardaki şahsın cinsiyeti, mesleği, mensup olduğu zümre, tarikat, bölük ya da taşıdığı bu unvana işaret eder. Baş ucu taşına oranla daha küçük tutulan ayak taşları genellikle daha sade olup çoğunlukla yazısız ve tezyinatsızdır. Kadın mezar taşlarında değişik süslemeler, özellikle çiçek demet ve sepetleriyle meyve tabakları dikkat çeker. Mezar taşı süslemelerinde gül başta olmak üzere lâle, karanfil ve sümbül gibi çiçeklerle servi, asma sarılmış servi ve hurma ağacı ile nar ve incir gibi meyve motiflerinin kullanılması estetik tercihler yanında bunların sembolik anlamlarıyla da irtibatlıdır (Bozkurt, 2004, s. 521). Taşların üzerine ölümü, insanların fâniliğini ve bâki olanın Allah olduğunu belirten ibareler, şiirler, dualar ve darbimeseller yazılmıştır. Taşın üst kısmına bazan besmele de yazılmakla birlikte daha çok “hû, hüve'l-bâkî, hüve'l-hayyü'l-bâkî, hüve'l-hallâku'l-bâkî” gibi yalnız Allah'ın ebedî, her zaman diri ve yaratıcı olduğuna işaret eden ibarelerle her şeyin fânî olduğunu (er-Rahmân 55/26), Allah'tan başka her şeyin yok olacağını (el-Kasas 28/88) ve her canın ölümü tadacağını (Âl-i İmrân 3/185; el-Ankebût 29/57) belirten âyetler işlenmiştir (Bozkurt, 2004, s. 521). Tarikat mensuplarına ait

mezar taşlarında özellikle mezar taşlarının baş ve ayak şahide taşlarının biçimi, orada ölen kişinin hangi tarikata mensup olduğu ve tarikattaki konumunu yani şeyh veya mürit olması ile ilgili bilgileri sembolik olarak vermesi açısından önemlidir. Ölünün kimliğinin yazıldığı bölümde isimle birlikte görev ve mesleğini, sosyal statüsünü belirten unvan ve lakaplara, dinî bakımdan değer taşıyan “seyyid, şerif, hacı, hâfız, şehid” gibi nitelemelere ve bir soyadı gibi aile mensubiyetini gösteren ifadelere yer verilir (Bozkurt, 2004, s. 521).

Mezar taşlarında fatiha okunması geleneği bir dua niteliğinde olup kitabeli mezar taşlarında vazgeçilmez bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tarih düşürme geleneğinde iki veya dört mısralık şiirler içerisinde ölenin hususiyetlerinin öne çıkarıldığı ve arapça ebced hesabı ile (her harfin bir rakamsal değerine binaen oluşturulan kelimeler ile ölenin tarihinin ince bir sanat anlayışı olarak verilme geleneği. Daha çok Osmanlı Medeniyetinde önemli olaylar ve şahısların ölümü ile ilgili olarak yazılırdı) tarih düşürmek bir gelenek olarak Türk kültür ve medeniyeti içerisindeki yerini alır. İlerleyen dönemlerde Türk mezar taşlarında özellikle İstanbul İzmir ve Balkanlarda mezar taşlarında ölümün ayrılık ve hüznün yönlerinin öne çıkması Batı etkisi ile Türk sanatında görülen bir durumdur (Laqueur, 2021, s. 83). Burada dikkat çeken bir husus, Anadolu’nun eski geleneği devam ettirerek ölümün bir ayrılık değil vuslat-kavuşma olarak bu geç dönemlerde hala kabul edilebilir olmasıdır. Bu da batı etkisinin Anadolu yerleşik Türk İslam medeniyetine İstanbul kadar tesir edemediğini göstermesi bakımından önemlidir.

“Kitâbeli şâhide” adı verilen baş taşı ile mezarın bittiği yeri gösteren ayak taşı tam bir mezarı gösterir. Ayak taşı olmayıp sadece şâhidesi bulunan mezar ise “makam” olarak adlandırılır ve orada herhangi bir kişinin gömülü bulunmadığını veya şüphe söz konusu olduğunu gösterir (Bozkurt, 2004, s. 521). Çok sayıda şehidin topluca gömüldüğü ve ortak bir kitâbenin dikildiği mezarlığa “şehitlik” (meşhed), başka bir yerde gömülü olan şahıs için dikilen ve üzerinde Fâtîha yazılı tek taştan ibaret yere “nazargâh” denilir. Bir aileye mensup fertlerin bir sekiyle ayrılmış toplu mezarlarına da “aile sofası” adı verilmiştir. Daha çok büyük mezarlıklarda yer alan bu sofalar genellikle çevre zemininden biraz yüksekte olup duvarla veya demir parmaklıklarla ayrılmıştır; bazılarında yalnız birkaç mezar bulunurken bir kısmı elli altmış kişi alacak genişliktedir (Bozkurt, 2004, s. 521).

Osmanlı mezarlıklarına bugün de olduğu gibi daha çok servi ağacı dikilmiştir. Bilimsel araştırmaların amonyak çıkışını önlediğini gösterdiği servi ihtiva ettiği reçine sebebiyle havaya hoş koku yayması, çevreye estetik bir görünüm vermesi, yaz kış yeşil kalması ve uzun ömürlü olması gibi sebeplerle seçilmiş, mezar taşı süslemeleri dahil Türk görsel sanatlarında insana

ölümü en rahatsız etmeyecek şekilde hatırlatan bir simge sayılmıştır. Maurice M. Cerasi, “maşatlık” olarak adlandırılan yahudi mezarlıklarının aksine ağaçlandırılan müslüman mezarlıklarından şehir dışındakilerin aynı zamanda dinlenme ve gezinti yeri, içeride kalanların ise mimariyi tamamlayan âbidevî unsurlar olduğunu yazar ve seyyahların mezarlıklarda şarkı söyleyen, yemek yiyen gezmeye çıkmış insanları tasvir ettiklerini belirtir (*Osmanlı Kenti*, s. 201; Bozkurt, 2004, s. 520).

Son dönem mezarlıklarında eski sanat ruhu ve estetik kaygı hissedilmemekte, buraların sadece ölünün yattığı yerin kaybolmaması için çok defa mermerden yapılan ve belli bir üslûbu olmayan mezarlarla doldurulduğu görülmektedir (Bozkurt, 2004, 522).

İlk çağlarda ve ilkel toplumlarda ölünün gömülme işlemleri farklılıklar göstermekle beraber, farklı coğrafyalarda inanç ve kültüre bağlı olarak ölü ile ilgili işlemlerin farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bazı Afrika topluluklarında ölülerin defnedilmeyip açık arazide veya ağaçlar üzerine konularak vahşi kuşlar tarafından yenilmesi için bırakıldıkları bilinmektedir.

Eski Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarında ölü gömme geleneği yönetici ve asiller için çok önemli bir yer tutmaktadır. Eski Mısır uygarlığında Firavunlar için yapılan abidevi mezar anıtları tüm ihtişamı ile günümüze yansıyan önemli belgelerdir (Şekil. 5)

Şekil 6

Mısır Piramitleri

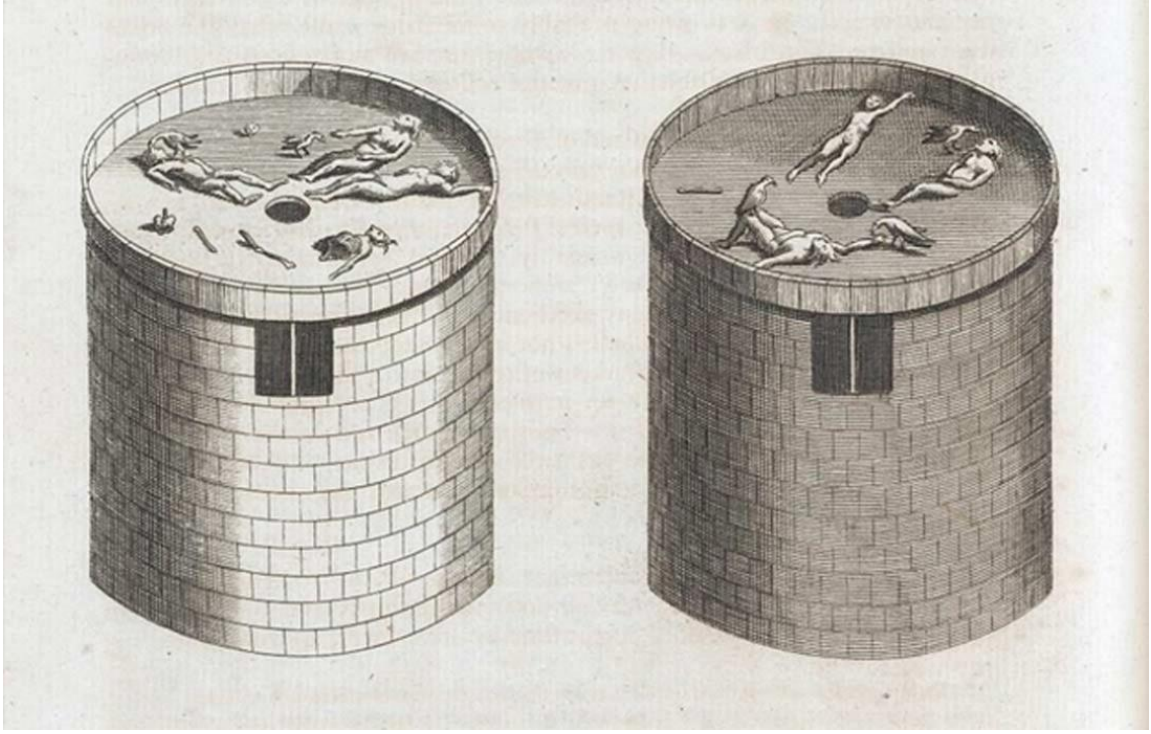

(<https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/>)

Yine eski Zerdüşt inancının bir yansıması olarak günümüzde İran coğrafyasında belirlenmiş özel yüksek alanlara ölülerin, vahşi kuşlar tarafından yenilmesi için bırakılma geleneği devam etmektedir.

Şekil 7

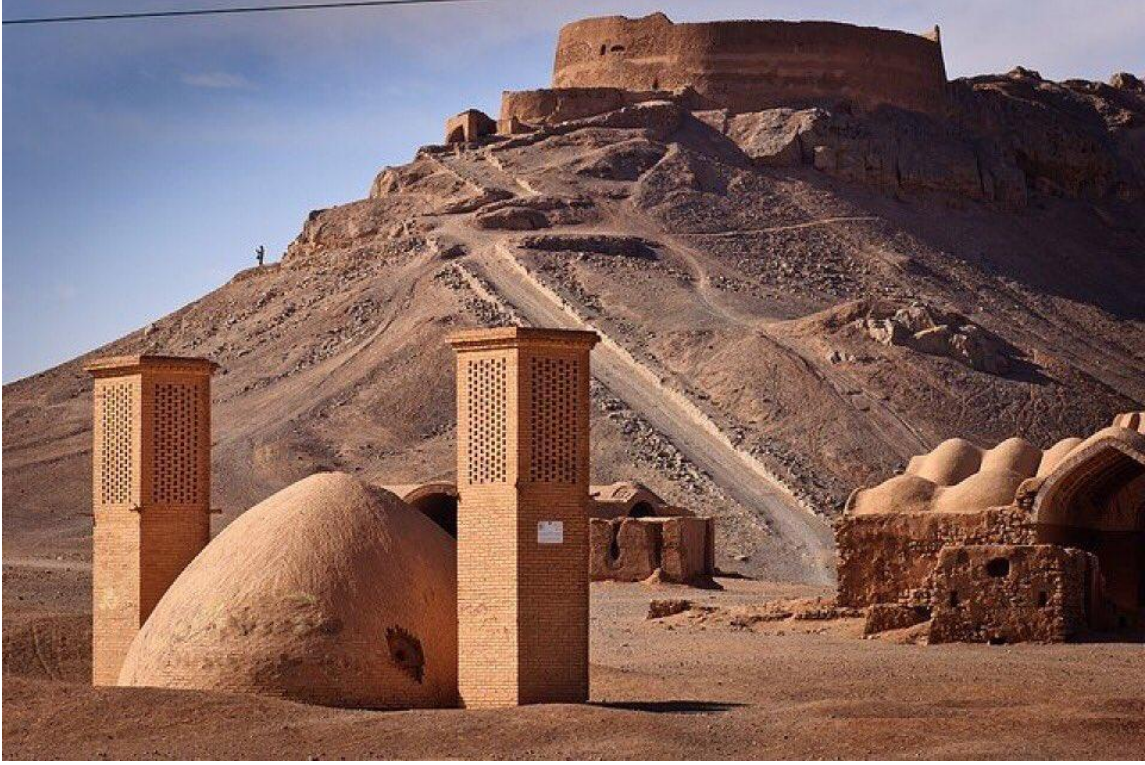
Büşra Şenel, Sessizlik Kuleleri İran/ Zerdüştler (Parsiler) tarafından ölüleri imha etmek için kullanılan iki dairesel yapı olan 'Sessizlik Kuleleri'nin basılı çizimi
(<https://nereye.com.tr/zerdustlerin-sessizlik-kuleleri-akbabalar-icin-oluleri-birakma/>)

(Büşra Şenel)

Şekil 8

Sessizlik Kuleleri İran (<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>)

(<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>)

Şekil 9

Sessizlik Kuleleri İran (<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>)

(<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>)

Budist inancının bir yansıması olarak ölümler defnedilmeyip yakılmakta ve genellikle külleri Kutsal kabul edilen Ganj nehrine savrulmaktadır. Günümüz modern toplumlarda ölü yakma geleneği hızla yaygınlaşmakta hatta ölenin yakıldıktan sonra alınan külleri özel kavanozlarda yakınları tarafından saklanılmaktadır. Bu yüzden bu toplumlarda definle ilgili ölü gömme adedinin oluşmadığı dikkati çekmektedir.

Şekil 10

Özkan Bilgin, Ölü Yakma Töreni Nepal (<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/nepalde-olu-yakma-toreni-/>)

Özkan Bilgin (<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/nepalde-olu-yakma-toreni-/>)

Türklerde Ölü Gömme Geleneği

Türklerin inanç ve kültür tarihinde çok önemli bir yer tutan defin geleneği ile ilk kaynaklar Türkistan Bölgesine (Orta Asya) dayanmaktadır.

En eski örnekler, arkeolojik kaynaklar ışığında bu coğrafyadan ortaya çıktığını göstermektedir. Masson'un Kazakistan Tagisken bölgesinde yaptığı kazılarda Kubbeli mezar yapılarının ortaya çıkması Türk defin geleneğinin ne kadar köklü ve gelişmiş olduğunun bir göstergesidir.

Şekil 11

Kubbeli mezar yapıları. Tagisken/Kazakistan (G. Akın-Masson. Akt. Yunus Berkli)

(G. Akın-Masson. Akt. Yunus Berkli)

M.Ö. 10-6. Yüzyıla tarihlendirilen bu mezar yapılarının astral-kozmoloji düzenine göre yerleştirildiği ve Türklerin yerleşik kültüre ait en önemli belgelerden olduğu şüphesizdir. Gelişmiş ve yerleşik kültürlerle mahsus olan anıtsal mezar yapma geleneğinin kubbeli biçimleri olan bu örnekler, ilerleyen dönemlerde Türkistan ve Anadolu coğrafyasında karşımıza çıkacak olan kubbeli mezar yapılarının çok önemli erken örnekleridir. Türk Kültür ve sanatının köklü, sürekli ve kendini yenileyebilme özelliğinin yansıması olarak kubbeli mezar yapıları hem dünya düzenini temsil etmekte hem de Kut inancı ile hükmetme ve hakimiyetin tek merkezde olduğunun ikonografik anlatımı olarak sembolleştirilmektedir.

Şekil 12

Yunus Berkli, Hun Kurganları Altay Dağları Etekleri

(Yunus Berkli)

İskit ve Hunlarda Korunmuş yer anlamında Kurgan olarak öne çıkan mezar yapılarına Kurgan denilmektedir. Özellikle yüksek dağ ve tepe yamaçlarına ve ıssız bölgeler yapılan bu anıt mezarlar, Türk Kültür ve sanatının en zengin örneklerini sunmaktadır. Ağırlıklı olarak Altay Dağları eteklerinde olan bu kurganlardan çıkan buluntular ağırlıklı olarak altın demir keçe ve dokuma örneklerinden oluşmaktadır. Definle beraber at ve koyun cesetlerinin yanı sıra At ve koç heykellerinin de define ölenin yanına gömülmesi ile ilgili görseller, İlerleyen dönemlerde mezar üzerine konulan at, koyun, koç heykel biçimli mezar taşlarının kaynağını oluşturması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

Katalog No: 1

Pir Derviş Kamer Türbesi

Şekil No: 1-2-3

Yer: Erzurum-Hınıs İlçesi, Sıldız Köyü (Mahallesi)

Envanter No: 1

Biçim/Tür: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XIX. XX. yüzyıl

Durumu: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Malzeme: Etrafı taş, toprak örtülü mermer baş şahideli

En: Yaklaşık 0,70 cm

Boy: 2.m.

Yükseklik: 0,58 cm

Kaide: Kaidesiz

Tanımı: Erzurum Hınıs İlçesi-Sıldız Mahallesi'nde, Sıldız Mahallesi Derviş Kamer Türbesi, ziyaret olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Köye yaklaşık 2 km uzaklıkta olan Derviş Kamer isimli zata ait mezardır. Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Köy halkı tarafından kutsal kabul edilip ziyaret edilen Pir Derviş Kamer türbesi hakkında yazılı herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

Şekil 13

Pir Derviş Kamer Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 14

Pir Derviş Kamer Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 15

Pir Derviş Kamer Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 2

Hazal Hatun Ziyareti

Şekil No: 4-5-6

Yer: Erzurum- Hınıs ilçesi Ovakozlu Mahallesi

Envanter No: 1

Biçim/Tür: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XIX. XX. yüzyıl

Durumu: Etrafı taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Malzeme: Etrafı taş, toprak örtülü mermer baş şahideli

Boy: 3.m.

En: Yaklaşık 1.50 cm

Yükseklik: 0.28 cm

Kaide: Kaidesiz

Tanımı: Hazal Hatun ziyareti Hınıs ilçesi Ovakozlu Mahallesi sınırları içerisinde bulunur. Ovakozlu mahallesinde bulunan Hazal Tepesi adı buradan gelir. Rivayete göre Hz. Muhammed'in sakası(Sucu) Seyit Ömer Halil isimli Zat'ın kardeşidir. Abisi Seyit Ömer Halil ile birlikte Hz. Osman zamanında Erzurum'un fethi ve İslamiyet'i yaymak için İslam ordusunda yer alan abisi ile birlikte buraya geldiği, abisinin şehit edildiğini işitmesi üzerine abisinin şehit edildiği yere doğru gitmek için Hazal tepesinden koşarken vefat ederek tepeden aşağı yuvarlanır. Yine rivayete göre burada koştuğu esnada acıdan saçlarını yolar ve bu saçlarının düştüğü her yerde ceviz ağacı filizlenir, bu ağaçlardaki ceviz yenilmez ve ceviz ağaçları kutsal sayılır. Şu an hala burada ceviz ağaçları bulunmaktadır. Mezarı mahalle halkı tarafından taşlarla örülmüş, 3 metre uzunluğunda ve 1.5 metre genişliğindedir. Mezar taşı bulunmamaktadır.

Şekil 16

Hazal Hatun Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 17

Hazal Hatun Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 18

Hazal Hatun Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 3

Hırt Ziyareti Seyyid Ömer Halil Ziyareti

Şekil No: 7-8-9

Yer: Erzurum- Hınıs ilçesi Erence Mahallesi

Envanter No: 3

Biçim/Tür: Etrafı Muntazam kesme taşlarla çevrili üstü toprak örtülü taş mermer şahideli mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: VII. Yüzyıl ilk çeyreği

Durumu: Etrafı Muntazam kesme taşlarla çevrili üstü toprak örtülü mermer baş şahideli mezar yapısı

Malzeme: Muntazam kesme taş, toprak örtülü mermer baş şahideli

Boy: 3.m.

En: Yaklaşık 1,50 cm

Yükseklik: 100. cm

Kaide: Kaidesiz

Tanımı: Türbe Hınıs ilçesi Erence Mahallesi sınırları içerisinde bulunur. Türbenin adı halk arasında Hırt Ziyareti olarak bilinir. Rivayete göre Türbede Hz. Muhammed'in sakası (Sucu) Seyit Ömer Halil isminde zat yatmaktadır. M.S.615 yılında, halife Hz. Osman zamanında islam ordusunda bulunan ve şu anda Palandöken dağı eteklerinde mezarı bulunan Abdurrahman Gazi ile birlikte Erzurum'un fethi ve İslamiyet'in yayılması için savaşmış. Erzurum Hınıs topraklarında iken şehit edilerek vefat etmiştir. Ölüm tarihi bilinmemektedir. Mezarının dört bir tarafından tatlı kaynak suyu çıkmaktadır. Mezarının genişliği 3 metre, uzunluğu 8 metre ve yerden yüksekliği 1 metredir. Türbenin etrafı duvarla örülmüş ve türbe içerisinde bir de camii bulunmaktadır.

Şekil 19

Hırt Ziyareti/Seyyid Ömer Halil Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 20

Hırt Ziyareti/Seyyid Ömer Halil Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 21

Hırt Ziyareti/Seyyid Ömer Halil Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 4

Şehid-i Divane Mezarı

Fotoğraf No: 10-11-12

Yer: Erzurum- Hınıs ilçesi Divanhüseyin Mahallesi

Envanter No: 4

Biçim/Tür: Etrafı kaba taşlarla çevrili üstü toprak örtülü şahidesi olmayan mezar yapısı

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: XVI. Yüzyıl ilk çeyreği

Durumu: Etrafı kaba taş ve kurumuş ağaç kütükleri ile çevrili üstü toprak örtülü şahidesi olmayan mezar yapısı

Malzeme: Etrafı kaba taş ve ağaç dal ve gövdeleri ile çevrili üstü toprak örtülü şahidesi olmayan mezar yapısı

Boy: 4 m.

En: Yaklaşık 3 m

Yükseklik: 55 cm

Kaide: Kaidesiz

Tanımı: Mahalle mezarlığının yanında bulunan, mahalle sakinleri tarafından Şehid-i Divane olarak anılan, ismi bilinmeyen şehit mezarı, *Osmanlı ve Safeviler devleti arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşında şehit olduğu ve bulunduğu yere defnedildiği bilinmektedir. Mezar taşı yok, uzunluğu 4 metre, eni 3 metredir.

Şekil 22

Şehid-i Divane Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 23

Şehid-i Divane Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 24

Şehid-i Divane Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 5

Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti

Fotoğraf No: 13-14-15

Yer: Tanır Mahallesi (Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti)

Envanter No: 4

Biçim/Tür:

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi:

Durumu:

Malzeme:

Boy: 6 m

En: 3 m

Yükseklik: 3 m

Kaide:

Tanımı: Tanır Mahallesi Büyük Türbe, mahallede yer alan ziyaret, Beş Kardeşler olarak adlandırılmaktadır. Ziyaret alanı, bölgede köye yaklaşık 1 km uzaklıkta olan ve aynı isimle anılan, zata ait bir mezardır. Ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Yapıda, mezar taşı bulunmakta, ancak mezar taşında herhangi bir isim yazmamaktadır. Boy 6 metre, en 3 metredir. Ayrıca mezarın üzeri beton çatı ile kapatılmıştır.

Şekil 25

Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 26

Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 27

Beş Kardeşler-Seyide Biyoka Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 6

Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı)

Fotoğraf No: 16-17-18

Yer: Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı)

Envanter No: 4

Biçim/Tür:

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: VII. yüzyıl

Durumu:

Malzeme:

Boy: 5 m

En: 3 m

Yükseklik:

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Hınıs ilçesi Ovaçevirme köyünde bulunur. Rivayete göre, Arap Baba adı ile anılan zat halife Hz.

Osman zamanında M.S. 615 yıllarında yaşamış ve İslam Ordusunda görev alarak Erzurum' a gelen Arap asıllı bir komutandır ve kendisine Arap baba denmesinin asıl sebebi budur. Mezarı 1930'lu yıllarda Ovaçevirme mahallesine yerleşen halk tarafından taşlarla örölerek yapılmış, 3 metre genişliğinde ve 5 metre uzunluğundadır. Mezar taşı yıllar önce varmış ancak zamanla tahrip olmuş ve şu anda yerinde bulunmamaktadır.

Şekil 28

Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı) (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 29

Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı) (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 30

Ovaçevirme Mahallesi (Arap Baba Mezarı) (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 7

Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı

Fotoğraf No: 19-20-21

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 7

Biçim/Tür:

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: bilinmiyor

Durumu:

Malzeme:

Boy: 197 cm

En: 75 cm

Yükseklik:

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapılan alan saha araştırmasında, mezarların çoğunun yıllara yenik düşmüş ve tahrif olduğu görülmüştür. Mahalle sakinleriyle yapılan görüşmelerde, mezarın geçmişi ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mezar yapısının ölçüleri, boy 197 cm, en 75 cm ölçülerindedir.

Şekil 31

Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 32

Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 33

Dedis İmedi Prensesi Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 8***Etem Baba Ziyareti- Narman***

Fotoğraf No: 22-23-24-

Yer: Narman ilçe merkezinde bulunmaktadır

Envanter No: 8

Biçim/Tür: Dıştan baldaken tarzı etrafı açık üstü kubbe ile kapalı türbe

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1836 /Ö.1916

Dönemi: 20. Yüzyıl sonu 21. Yüzyıl başları

Durumu: Muntazam kesme taş sanduka- Baş ve ayak şahideleri var

Malzeme: Muntazam kesme taş

Boy /Sanduka: 1,76 m

En /Sanduka 75 cm

Yükseklik: 45cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: 1836 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Muhammed Esibi'dir. Şeyh Muhammed Nesibi Afganistan'dan göç ederek Erzurum'a yerleşmiştir. Medrese eğitimi almadığı ve ilmini rüyasında Hz. Peygamberden talim ettiğine inanılmaktadır.

Bölge insanı tarafından alim, fazıl ve keramet ehli biri olarak bilinen Etem Baba, Nakşibendi ve Kadiri Tarikatlarına Şeyhlik eder. Mezar taşındaki kitabeden Nakşibendi tarikatının Halvetiyye koluna mensup aynı zamanda Kadiri tarikatından da olduğu yazmaktadır. Ayakkabı tamirciliği ile geçimini sağlayan İbrahim Ethem, müritleriyle bölge insanlarına irşat faaliyetini sürdürmüştür. İbrahim Ethem'in çok sayıda kitap ve beyitleri olmasına rağmen Birinci Dünya savaşı sırasında kaybolduğu veya yakılarak yok edildikleri kabul edilmektedir. Onun beyitlerini bilen kişilerin ölmesi nedeniyle günümüze kadar bu beyit ve eserlere ulaşılammıştır.1916 yılında Narman'da vefat eden İbrahim Ethem'in hayatta olmayan Ahmet, Mehmet, Ömer ve Esma isminde dört çocuğu olmuştur. Torunlarının bir kısmının Narman' da yaşadıkları bir kısmı ise İstanbul ve Bursa'da yaşamlarını sürdürmektedirler. Türbesi 1995 yılında restore edilerek günümüzdeki şeklini almıştır.

Şekil 34

Ethem Baba Hz. Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 35

Ethem Baba Hz. Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 36

Ethem Baba Hz. Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 9

Faruk Zülfi Baba Ziyareti – Narman/Şekerli Mahallesi

Fotoğraf No: 25-26-27

Yer: Narman ilçe merkezinde bulunmaktadır

Envanter No: 9

Biçim/Tür: Toprak, dıştan demir kafes muhafaza ile çevrelenmiş.

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: 19- 20. Yüzyıl

Durumu Şahidesiz, düz torak örtülü, etrafı demir muhafaza ile koruma altına alınmıştır.

Malzeme: Toprak-Metal/Demir Kafes

Boy: 2,60 m

En:130 cm

Yükseklik: 95cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman ilçesi Şekerli Mahallesi mezarlığında medfun bulunan Faruk Zülfi'nin yaşamı ve tarihi kişiliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yöre halkı tarafından Faruk Baba olarak adlandırılan mezarlığı, sıkıntısı olanlar ile herhangi bir dileği olanların ağırlıklı olarak ziyaret ettiği ifade edilmiştir.

Şekil 37

Faruk Zülfi veya Faruk Baba Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 38

Faruk Zülfi veya Faruk Baba Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 39

Faruk Zülfi veya Faruk Baba Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 10

Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı

Şekil No: 28-29-30

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 10

Biçim/Tür: Yuvarlak Kümbet tarzı mezarlık

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1876/Ö. 1949

Dönemi: 19. y.y. Sonu 20. Yy Ortası

Durumu: Dıştan yuvarlak kümbet içerisinde içte ayak, baş şahideli muntazam kesme taştan sanduka tipi mezarlık

Malzeme: Muntazam Kesme Taş

Boy: 213 cm

En: 93 cm

Yükseklik: 50 cm.

Kaide: 10 cm yüksekliğinde zemin kaide

Tanımı: Keğanili Hafız Mustafa efendi 1876 yılında Narman ilçesi Mahmut Çavuş Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Halk arasında Hafız Hoca veya Kara Hafız olarak tanınmaktadır. Hafız Mustafa Efendi, köyün imamı Yusuf Hoca'dan ilk Kuran eğitimini almış ve dokuz yaşında hafızlığını tamamlamıştır. Daha sonra ilim tahsilinde Arapça ve Farsça eğitimini tamamlayarak bu dilleri de öğrenmiştir. Kendisi ve ailesinin geçimi için babasının vefatından sonra Erzurum'un merkez köylerinde imamlık yapmaya başlamıştır. I. Dünya savaşı başlayınca köyüne dönmüştür. İlerleyen yıllarda Erzurum ve Narman ilçe ve köylerinde irşat faaliyetlerini sürdürmüştür.

Daha sonra kendisine ilçe müftülüğü teklifi yapılmış ancak kabul etmemiştir. Koçkaya köyünde irşat faaliyetlerini sürdürürken rahatsızlanmış ve bunun üzerine kendi köyüne getirilmiştir. Bu rahatsızlığına bağlı olarak 1949 yılında kendi köyünde vefat etmiştir. Halkın büyük değer gösterdiği ve mezarının sıklıkla ziyaret edildiği Hafız Mustafa Efendi, aynı zamanda bölgede olabilecek bazı musibet ve afetlerin Allah'ın izni ile engellediği inancı vardır.

Şekil 40

Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Keğanili Hafız Mustafa Efendi'nin Mezarı taşı kitabesi

1 ya Allah huvel baki ya muha.med

2 el merhumul mağfûr şemsul milleti ved dîn

3 ve sirâcul asri kutbul ârifîn

4 muhibbul fukarâ vel mesâkîn

5 hafızul kuran zül cenâheyn

6 el meşhûru Bi ilmittefsiri vel irfan

7 el meşğûlu Bi mutalaatil fıkhi vel beyân

8..... Okunamadı

Keğanili Hafız Mustafa Efendi'nin Mezarı taşı kitabesinin Türkçe meali

1 ya Allah huvel baki ya muhammed

Ya Allah O baki olandır Ya muhammed

2 el merhumul mağfûr şemsul milleti ved dîn

Kendisine rahmet ve mağfiret edilmiş milletin ve dinin güneşi olan

3 ve sirâcul asri kutbul ârifîn

yasadığı asrın kandili ve ariflerin kutbu

4 muhibbul fukarâ vel mesâkîn

Fakirleri ve miskinleri seven

5 hafızul kuran zül cenâheyn

Kuran hafizi ve iki kanat sahibi (ayni zamanda ilimde soz sahibi olan. Sadece hafiz degil demek)

6 el meşhûru Bi ilmittefsiri vel irfan

İlmi tefsir ve ahlak ilmi ile meşhur

7 el meşğûlu Bi mutalaatil fıkhi vel beyân

Aynı zamanda fıkıh ve edebiyat ilmi mutalaasi ile meşğûl olan

(Çev. Murat Sefil)

Şekil 41

Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 42

Keğanili Hafız Mustafa Efendi Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 11

Seyyid Ali Baba Türbesi

Şekil No: 31-32-33

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 11

Biçim/Tür:Dıştan Kare planlı üstü kubbe ile örtülü türbe/İçten ahşap sanduka etrafı demir kafes ile çevrili

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1912. Ö. 1975

Dönemi: 20.yüzyıl

Durumu: Dıştan Kare planlı üstü kubbe ile örtülü türbe/İçten ahşap sanduka etrafı demir kafes ile çevrili Bakımlı Türbe

Malzeme: Ahşap sanduka etrafı demir kafes ile çevrili

Boy: 2,20 cm

En: 1,10 cm

Yükseklik: 60. cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı:Şeyh Seyyid Ali Baba'nın oğlu olan Seyyid Hasan Baba, 1912 yılında Kıhtık /Seyyid Ali Baba) Köyünde doğmuştur. Eğitimini babasından tamamlayan Seyyid Hasan Baba 1975 yılında vefat etmiş ve Seyyid Ali Baba mahallesindeki Seyyid Ali Baba Türbesine defnedilmiştir. Yöre halkı tarafından keramet ehli olarak kabul edilen Seyyid Hasan Baba, şifa arayan hastalar ile dilek sahibi insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca Hasan Baba ve babası Seyyid ali Baba'nın bölgenin afet ve sıkıntıları için bir sigorta işlevi gördüğüne yöre insanları tarafından inanılmaktadır. Özellikle bu türbede daha önce görülen bazı keramet ve geceleri ışık çıkmasının günümüzde görünmemesinin nedeninin toplumun işlediği günah ve isyanlarla alakalı olduğu bu yüzden bu tür kerametlerin artık görülmediğine inanılmakta ve günahlardan arınılırsa bu zatları tekrar kerametlerini göstereceklerine inanılmaktadır.

Şekil 43

Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 44

Seyyid Hasan Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 45

Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 12

Haşut Baba

Şekil No: 34-35

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 12

Biçim/Tür: Belli değil

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: 16. yüzyıl

Durumu: Dağ zirvesine yakın etek kısmında

Malzeme: Toprak

Boy: 3.5 M.

En: 95.cm

Yükseklik:

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman İlçesi Şekerli Mahallesiinde bulunan yatırın, mahallenin karşısında yer alan Haşit Dağı'nın zirveye yakın kısmında yer almaktadır. Tepede moloz taşlarla çevrili tek bir mezardan ibaret olduğu kaynaklarda geçmektedir (Başar, s. 199). Özellikle yaz aylarında hastaların, dilek tutanların, çocuk sahibi olamayanların yoğun olarak ziyaret ettiği Haşut-Haşit Baba yatırının yanında, daha önceleri bir ağacın olduğu ve burayı ziyaret edenlerin bu ağaca bez bağladığı yöre insanları tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Haşut isminin Haşimoğullarından türetildiği ve Haşut Baba'nın Osmanlı Safevi Şavaşında şehit olup bu bölgeye defnedildiğine inanılmaktadır.

Şekil 46

Haşut-Haşıit Baba Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 47

Haşut-Haşıit Baba Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 13

Hüseyin Baba Yatırı

Şekil No: 36-37

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 13

Biçim/Tür: Sandukalı taş mezar

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: bilinmiyor

Durumu: Baş ve ayak şahidesi bulunmaktadır.

Malzeme: Taş

Boy: 190 cm

En: 90 cm

Yükseklik: 40 cm.

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman ilçesinin Sütçınar Mahallesi mezarlığında bulunan mezarlıkta yatmaktadır. Muradaki Hüseyin Akçay isminin Hüseyin Baba olduğu ve yöre halkı tarafında ermiş, keramet ehli birisi olarak kabul görmektedir.

Şekil 48

Hüseyin Baba (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 49

Hüseyin Baba (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 14

Kamil Baba

Şekil No: 38-39

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 14

Biçim/Tür: Torak mezar etrafı demir korkuluk

Kitabe ve/veya Tarih: D. H. 1336/M. 1917-Ö. 1981

Dönemi: 20 yüzyıl

Durumu: Torak düz örtü etrafı demir şebeke korkuluklu

Malzeme: Toprak/ Maden/Demir şebeke

Boy: 182 cm

En: 80 cm

Yükseklik: 65 cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman ilçesi Mahmut Çavuş Köyü/mahallesinde H. 1336/M. 1917 yılında doğan Kâmil Baba 1981 yılında yine aynı yerde vefat etmiştir. Halk arasında sevilen ve saygı gören Kâmil Baba'nın soyadı kanunundan sonra Akpınar Soy adını aldığı ve mezar taşında da Kamil Akpınar olarak yazıldığı görülmektedir.

Şekil 50

Kamil Baba (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 51

Kamil Baba (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 15

Mustafa Aydın Mezarı

Şekil No: 40-41

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 15

Biçim/Tür: Toprak üstü demir kafes

Kitabe ve/veya Tarih: Yok

Dönemi: bilinmiyor

Durumu:

Malzeme:

Boy: 2,40 cm

En: 1,10 cm

Yükseklik: 60 cm.

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman ilçesi Şekerli Mahallesinde yaşamış olan Mustafa Hefle'nin halk arasında sevilen ve keramet ehli olarak kabul edilen birisi olduğu görülmektedir. Mustafa Hefle (Hefle; esnaf ve zanaatkârlar arasında Usta Çırak arası kişi) olarak şöhret bulan Mustafa Baba'nın yaşadığı dönem ve hakkında doyurucu bilgiye ulaşılamamıştır.

Şekil 52

Mustafa Aydın Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 53

Mustafa Aydın Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 16

Osman Baba (Akpınar) Ziyareti

Şekil No: 42-43

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 16

Biçim/Tür: Toprak üstü demir kafes

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1930-Ö. 2000

Dönemi: bilinmiyor

Durumu: Toprak üstü demir kafes

Malzeme: Toprak üstü demir kafes

Boy: 190 cm

En: 90 cm

Yükseklik: 60 cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman İlçesi sülüklü Mahallesinde 190 lı yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. Bölge insanı tarafından Osman Baba olarak isimlendirilen Osman Baba'nı kimlerden ilim tahsil ettiği ve ilmi seviyesi hakkında bilgi edinilememiştir. Keramet ehli olduğuna inanılan Osman Baba, 2000 yılında 70 yaşında vefat etmiş ve Sülüklü Mahallesi Mezarlığına defnedilmiştir.

Şekil 54

Osman Baba (Akpınar) Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 55

Osman Baba (Akpınar) Ziyareti (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 17

Osmanlı Çocuk Mezarlığı

Şekil No: 44-45

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 17

Biçim/Tür: Baş ve ayak şahideli Mezar

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Geç Osmanlı Dönemi

Durumu: Muntazam Kesme Taş

Malzeme: Muntazam Kesme Taş

Boy: 109 cm

En: 53 cm

Yükseklik: 65 cm

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman İlçesi Şekerli Mahallesiinde bulunan bu mezarlıkta çocuk mezarları olduğuna yöre halkı inanmakta ve saygı göstermektedir. Araştırma konumuzla ilgili olarak bölge insanının sadece yetişkin kişiler için değil çocuk sayılan küçük insanlara da değer vererek onlara saygı göstermesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir. Bölge insanı mezarlık ziyaretlerinde bu mezarlığı da ziyaret ederek dua etmekte ve dilekte bulunmaktadır.

Şekil 56

Osmanlı Çocuk Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 57

Osmanlı Çocuk Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 18

Osmanlı Hohorlu Mezarlığı

Şekil No: 46-47-48

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 18

B biçim/Tür: İnsütü şeklinde mezarlık

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Kaba yontu Taş

Malzeme: Kaba yontu Taş

Boy:

En:

Yükseklik:

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman İlçesi Şekerli Mahallesiinde mezarlığının yanından Koyunören ve Otlutepe Mahallelerine giden yol üzerinde sol tarafta halk arasında Osmanlı Hohorlu Mezarlığı olarak isimlendirilen bu mezarlıklar dikkat çekmektedir. Şekerli Mahallesiinde çok eski dönemlerde büyük bir sel felaketinden dolayı mezarlığın baş ve ayak şahide taşlarının söküldüğü ve torağa gömüldüğü halk tarafından ifade edilmektedir. Mezarlık incelendiğinde medfun bulunanların İslami usullere göre defnedildiği ve yönlerinin kible istikametine doğru günümüz diğer Müslüman mezarların olduğu biçimde düzenlendiği görülmektedir.

Şekil 58

Osmanlı Hohorlu Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 59

Osmanlı Hohorlu Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 60

Osmanlı Hohorlu Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 19

Osmanlı Murat Mezarlığı

Şekil No: 49-50

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi Mahmut Çavuş Yolu

Envanter No: 19

Biçim/Tür: İnsütü şeklinde mezarlık

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Düz Torak

Malzeme: Düz Toprak

Boy:

En:

Yükseklik:

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman İlçesi Şekerli Mahallesi mezarlığının yanından Mahmut Çavuş Mahallesi giden yolun sağ tarafında mahalle sakinleri tarafından Murat Mezarı-Mezarlığı olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. İnceleme neticesinde mezarlıkla ilgili herhangi bir işaret veya mezar taşına rastlanılmamıştır. Yapılan yüzey incelemesinde bölgenin kaçak kazılarla tahrip edildiği görülmüştür.

Şekil 61

Osmanlı Murat Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 62

Osmanlı Murat Mezarlığı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 20

Osmanlı Oflu Hoca Mezarı

Şekil No: 50-51

Yer: Narman İlçesi, Şekerli Mahallesi

Envanter No: 20

Biçim/Tür: Yarı İnsütü şeklinde mezarlık

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Düz Toprak üzeri baş ve ayak şahideli

Malzeme: Muntazam kesme taş

Boy: 1,76 cm

En: 80 cm

Yükseklik: yok

Kaide: bulunmuyor

Tanımı: Narman İlçesi Şekerli Mahallesi mezarlığında bulunmaktadır. Osmanlı son Döneminde bölgeye geldiğine inanılan Of'lu Hocanın, bölgenin irşat faaliyetinde önemli rol üstlendiği yöre insanları tarafından anlatılmaktadır. Şekerli mahallesinde uzun sür imamlık yapan Oflu Hoca'ya bölge insanının derin bir sevgi ve saygı gösterdiği ve keramet ehli olduğuna inanılmaktadır.

Şekil 63

Osmanlı Oflu Hoca Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 64

Osmanlı Oflu Hoca Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 21

Seyyid Rıza Baba Türbesi

Şekil No: 52-53

Yer: Narman İlçesi, Seyyid Ali baba Mahallesi

Envanter No: 21

Biçim/Tür: Yarı Dıştan kare planlı üstü konik çatı örtülü/içte Taş sanduka

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1897-Ö.1962

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Sanduka tarzı ayak ve baş şahideli muntazam kesme taş

Malzeme: Muntazam kesme taş

Boy: 2.00 cm

En: 90 cm

Yükseklik: 45 cm

Kaide: Tek parça 15 cm taş kaide

Tanımı: Narman İlçesi, Seyyid Ali baba Mahallesi Mezarlığında bulunan Seyyid Rıza Baba Türbesi dıştan kare planlı konik çatılı bir palan göstermektedir. Türbe içerisinde baş ve ayak şahidesi bulunan muntazam kesme taştan sanduka biçimli bir mezar yer almaktadır. Baş şahidenin dış bölgesinde beş kollu bir yıldız kazıma tekniği ile işlenmiştir. Bölge insanlarının Seyyid Rıza Baba'ya derin bir sevgi ve saygı gösterdiği ve keramet ehli olduğuna inanılmaktadır.

Şekil 65

Seyyid Rıza Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 66

Seyyid Rıza Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 22

Seyyid Ali Baba Türbesi

Şekil No: 54-55

Yer: Narman İlçesi, Seyyid Ali baba Mahallesi

Envanter No: 22

Biçim/Tür: Yarı Dıştan kare planlı üstü kubbe örtülü/içte Taş sanduka etrafı demir şebeke

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1850-Ö.1915

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Sanduka tarzı ayak ve baş demir şebekeli demir ayak baş şahideli

Malzeme: demir şebekeli demir ayak baş şahideli

Boy: 2,20 cm

En: 110 cm

Yükseklik: 45 cm

Kaide: Demir şebekeli korkuluk

Tanımı: Seyyid Ali Baba, 1850 yılında Kıhtik (Seyyid Ali Baba) Köyünde Doğmuştur. Şeyh Seyyid Hacı Ömer Baba ve Gülsüm Hanımın en büyük erkek evladır. Babasından sonra dergahı Seyyid Ali Baba yönetmiştir. Döneminde yaşayan Ethem Baba, Sanamerli Hacı Ahmet Baba, Hacı İbrahim Baba ve Sümmani Baba (Aşık sümmani) gibi Allah dostları ile zaman zaman manevi sohbet ve muhabbetleri olduğu ifade edilmektedir. Son zamanlarında Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi de ziyaretine gelmiştir. Seyyid Ali Baba 19154 yılında Kıhtik Köyünde vefat etmiştir. Türbesi kendi ismi ile anılan Seyyid Ali Baba mahallesinde bulunmaktadır. Bölge insanlarının Seyyid Ali Baba'ya derin bir sevgi ve saygı gösterdiği ve keramet ehli olduğu, ayrıca dilek ve isteklerinde bu zatın hürmetine Allah tarafından cevap verdiğine inanılmaktadır.

Şekil 67

Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 68

Seyyid Ali Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 23

Sümmani Baba Türbesi

Şekil No: 56-57-58

Yer: Narman İlçesi, Seyyid Ali baba Mahallesi

Envanter No: 23

Biçim/Tür: Yarı Dıştan baldaken tarzı kubbe ile örtülü Türbe /içte taş üstü açık sanduka

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1861-Ö.1915

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Sanduka tarzı ayak ve baş taş şahideli

Malzeme: Muntazam kesme ayak baş şahideli

Boy: 2,06 cm

En: 53 cm

Yükseklik: 30 cm

Kaide: yok

Tanımı: Anadolu’da yaşamış ve meşhur olmuş olan Aşık Sümmani Baba “aşık” evliya olarak tanınmaktadır. Asıl ismi Hüseyin’dir. Sümmani Baba, 1861 yılında Kasımoğullarından Hasan Ağa’nın en büyük erkek evladı olarak dünyaya gelmiştir. “Sümmani” kelimesi mana olarak sağlam, dayanıklı anlamına gelmektedir. Sümmani Baba 12 yaşında iken Erzurum’a gelerek Erbabî’den saz çalmasını öğrenmiştir. Şiirleri ve deyişlerinde daha çok tasavvufi motifler işlemiştir. 1915 yılında vefat eden Sümmani Babanın mezarı Narman ilçesi Sami Kale Köyündedir.

Şekil 69

Sümmani Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 70

Sümmani Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 71

Sümmani Baba Türbesi (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 24

Şazim (Kazım) Baba Türbesi

Şekil No: 59-60

Yer: Narman İlçesi, Taşburun Mahallesi ile Kışlaköy Mahallesi arasındaki tepe

Envanter No: 24

Biçim/Tür: Toprak üstü

Kitabe ve/veya Tarih: Bilinmiyor

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Toprak üstü

Malzeme: Toprak üstü

Boy: 3. cm

En: 90 cm

Yükseklik:

Kaide: yok

Tanımı: Narman ilçesi Taşburun Mahallesi ile Kışla Köy Mahallesi arasında bulunan ve yöre insanı tarafından Ziyaretin Tepe olarak adlandırılan tepenin üzerinde bulunmaktadır. Burada bir şehit mezarının olduğu kabul edilmekte ve ziyaret esnasında yöre halkının kurbanlar kestiği bilinmektedir. Halk tarafında burada edilen dua ve dileklerin Allah katında kabul olduğuna inanılmaktadır. Burada yatan kişinin kim olduğu hakkında kaynaklarda da herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şekil 72

Şazim Baba Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Şekil 73

Şazim Baba Mezarı (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Katalog No: 25

Ziyaretin Tepe

Şekil No: 61

Yer: Narman İlçesi, Sütöinar Mahallesi Mezarlığı

Envanter No: 25

Biçim/Tür: Toprak üstü demir kafes

Kitabe ve/veya Tarih: D. 1927-Ö.1995

Dönemi: Osmanlı Dönemi

Durumu: Toprak üstü demir kafes, Şahidesiz

Malzeme: Toprak üstü demir kafes

Boy: 2. cm

En: 90 cm

Yükseklik: 95 cm

Kaide: yok

Tanımı: Narman ilçesi Sütöinar Köyünde (Mahallesi) 1927 yılında doğan Şazim Baba yine aynı köyde 1995 yılında vefat etmiş ve köyünün mezarlığına defnedilmiştir. Keramet ehli birisi olarak kabul edilen Şazim Baba yöre insanı tarafından ziyaret edilen ve dilek tutulan bir mekan iken, kaçak kazılar sonucu tahrip edildiğı görölmektedir.

Şekil 74

Ziyaretin Tepe (Yazara ait)

(İlyas Öztürk, 2024)

Bölgede yapılan araştırmalarda halk arasında ismi olan ama yeri ve mekanı kaybolmuş bir kısım yatırlar da tespit edilmiştir. Bunların tarihi süreç içerisinde kaybolarak toplum hafızasında hatıralarının yaşatılması önemlidir.

Bu mezarlık ve yatırlar hakkında

1- Yanıktaş Mahallesi Akkoyunlu Mezarlığı yeri tespit edilememiştir.

2- Karadağ Mahallesi Akkoyunlu Mezarlığı Mezarlığı yeri tespit edilememiştir. Bu mezarlığın bulunduğu bölgenin kaçak hazine arayıcıları tarafından tahrip edildiği görülmektedir.

3- Kamışözü Mahallesi Akkoyunlu Mezarlığı Mezarlığı yeri tespit edilememiştir.

4- Kuruçalı Mahallesi Yedi Kardeşler Mezarlığı Mahalleye su getirilmesi esnasında hafriyat yapılarak mezarlığın tahrip edildiği ve şu anda herhangi bir kalıntının olmadığı görülmektedir.

5- Kilimli Mahallesi Derviş Baba mezarı. Mezarın yeri kaybolduğu için tespit edilememiştir.

6- Kadir Baba. Şekerli mahallesi mezarlığında olduğu ancak daha sonra yerinin kaybolduğu yöre halkı tarafından ifade edilmiştir.

7- Veysel Baba. Mezarın yeri kaybolduğu için tespit edilememiştir.

8- Mevlüt Baba. Mezarın yeri kaybolduğu için tespit edilememiştir.

9- Abit baba. Mezarın yeri kaybolduğu için tespit edilememiştir.

10- Recep Baba. Mezarın yeri kaybolduğu için tespit edilememiştir.

KARŞILAŞTIRMA-DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olması ve tarihi yolların kavşağında bulunması sebebi ile Erzurum ve Erzincan, her dönemde değişik mücadelelere sahne olmuştur. Bundan dolayı da Anadolu ile ilgili en erken dönemlerden, günümüze kadar olan devirler hakkında yapılan bütün araştırmalarda Erzurum, yoğun olarak yer almıştır (Konyalı, 1960, s. 9). Asya kökenli kavimlerin bölgeye geldikleri M.Ö. 650'li yıllara kadar olan izler, bölge ile ilgili çalışmaların temelini oluşturur (Erzen, 1992, s. 26).

Gerek İslam öncesi ve gerekse İslamî dönemde, doğu ve batı arasında sürekli bir güç ve mücadele merkezi olan bölge, ilk İslam akınlarında da Anadolu'nun fethi için bir üs (**sugur**) ve ileri karakol konumuna gelmiştir. İlk İslam akınlarında, bölge sık sık Bizans ile yapılan savaşlarda el değiştirmiştir. İslam orduları içinde yer alan Horasan alperenleri, yani Müslüman Türkler, bölgenin tamamen Türk İslam yurdu olması için kalıcı merkezler oluşturarak, Orta Asya'dan getirilen Türklerin iskânını gerçekleştirmişlerdir (Turan, 1973, s. 3-5).

Erzurum ve çevresinin, tüm katliam ve tahribatlara rağmen, sürekli yenilenen ve güçlenen nüfusu ve önemli yollar kavşağında olması, ayrıca savunmasının da kolay olması gibi sebeplerle, istisnalar dışında sürekli canlı ve dolu bir bölge olmuştur.

Selçuklular'ın düzenli ve güvenli bir şekilde Anadolu kapılarını Oğuz Türkmen boylarına açmalarından sonra, başta doğu Anadolu olmak üzere, Anadolu'nun her tarafına büyük Türkmen grupları hızlı bir şekilde yerleşmeye başlamıştır. Türkmenlerin aralıksız akınlarına sahne olan ve feth edilmesi bir zaruret haline gelen, Anadolu'nun tamamen ele geçirilmesi için Sultan Alparslan, Gürcistan üzerine ikinci kez sefer düzenlemiştir. Bu seferde Alparslan'ın akıncıları, Doğu Karadeniz'e ulaşarak bu bölgelere de Oğuz- Türkmen oymaklarının güvenli ve hızlı bir şekilde yerleşmelerinin önünü açılmıştır (Aydın, 1998, s. 85). Türkmenlerin bölgeye bilhassa Doğu Anadolu'da Erzurum ve çevresine çok hızlı yerleşmeleri, İslam coğrafyacılarının da gözünden kaçmamıştır. **Belazuri**, "*Futuh ul-Buldan'ın*" da; **İbn Havkal** "*Sûret ul-Arz*", **Mesudi**, "*Murûc uz-Zehap*" te; **Makdisi**, "*Ahsen ut-Tekasim*" de, , **Yakut**; "*Mucem*" de, **Zekeriya Kazvini**; "*Asar ul- Bilad*" 'da bu akın ve iskânlardan eserlerinde önemle değinmişlerdir (Turan, 1973 s. 30).

Mezarların Türklerde çok eski devirlerde hatta destanlarında bile korkulacak yer değil saraya benzetilmesi (Ögel, 1991, s. 99) ve bu inanın Manas testanında da işlenilmesi konumuz açısından önemlidir.

Bölgede yaptığımız araştırmalar sonucu tespit edebildiğimiz baba, dede, yatır ve halk tarafından kutsal kabul edilen mezarların, ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan

derin saygı ile alakalıdır. Bilhassa ölen alp veya şehit olmuş kişilerin ruhaniyetlerinin yardım ettiğine inanılması bunlara duyulan derin saygı ve beraberinde korkuyu da getirmiştir. İşte bu inanış İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesinin de başlıca nedenidir.

Bu inanışın bir yansıması ve eski Türk defin anlayışına bağlı olarak mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere veya dağ-tepe yamaçlarına yapılarak ölü ruhlarının hem rahatsız edilmemeleri hem de yabancıların bu bölgelere girmeleri engellenmiş oluyordu.

Mezarlıkların yüksek yerlere yapılmasının doğurduğu bir diğer sonuç ise bölgenin vatanlaşmasına büyük katkı sağlamasıdır. İncelediğimiz bölgedeki hemen tüm yaşlı ve orta kuşak insanların söylediği ilk söz “buralar bizim atalarımızın mezarları, buralar sahipli ve vatanımız demeleri” bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Baba, dede ve yatır olarak nitelendirilen bu mezarlarda yatanların tüm Türk İslam coğrafyasında yaşayan insanlar tarafından kutsal kabul edilmeleri bu mezarlıklar ve içerisinde yatanlar hakkında derin anlam ve inanışların oluşmasının en önemli sebebidir.

Kutsal kabul edilen bu mezarlık ve yatırlar etrafında gelişen inanışlar

Mezarlıklara bez bağlanması

Mezarlıklara adaklar adanması

Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilmesi

Mezarlığın Yağmur Duası yapılması için ziyaret edilmesi

Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilip kurbanlar kesilmesi

Mezarlıkların ziyaret edilerek hastalıklar için şifa istenmesi

Mezarlıkların hayvan hastalıkları için ziyaret edilmesi

Mezarlıkların ziyaret edilerek çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olmaları için dua ve bazı ritüeller yapmaları.

Mezarlıkların duvar veya taşlarına taş tutturma

Mezarlıklarda Mum yakılması

Mezarlarda geceleri ışıkların çıkması

Mezarlıkların Düğün öncesi Ziyaret edilmesi

Mezarlıklara bez bağlanması

Bölgede incelenen bazı mezarlıklara bez-çaput bağlama geleneğinin olduğu, az da olsa bu geleneğin devam ettirildiği tespit edilmiştir. Özellikle Narman Şekerli Mahallesi Haşut Baba yatırında bu geleneğin devam ettirildiği yöre insanları ifade edilmiştir.

Mezarlıklara adaklar adanması

Mezarlıklarda adakların adanması bölgedeki hemen tüm yatırlarda görülen bir husustur. Hatta bu yatırlarda okunan Kur'an ve dilen duaların devamında orada bulunanlara şeker dağıtılması bir gelenek halini almıştır. Bu adak adamada ağırlıklı olarak bir iş veya olayın gerçekleşmesi, askerde olan aile ferdinin sağ salim gelmesi, gurbette olan kişinin evine gelmesi, sınava girecek kişi veya çocukların sınavlarının başarılı olması için bu tür yerlerde duaların okunma geleneği Erzurum şehir merkezindeki yatırlarda da görülen bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa üniversite sınavı öncesi şehirde ki bazı yatırların özellikle tercih edildikleri gözlemlenmektedir. Bunlardan Erzurum Abdurrahman Gazi ve Abdurrahman el Enisi (Lal Baba) Türbeleri sınav öncesi ziyaret edilmekte sınava girilecek kalemlere burada okunup hatta kalemlerin bu yatırların mezar taşlarına sürüldükleri bizzat müşahade edilmiştir.

Yine Hınıs Hazal Hatun yatırına, geçmeyen baş ağrısı, yüz felci geçirenler, sık sık bayılanların ziyaret ederek kurban kestikleri yöre insanları tarafından anlatılmaktadır.

Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilmesi

Araştıma yaptığımız bazı mezar-yatırların yılın belli günlerinde toplu olarak ziyaret edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bunlardan Pir Ali Baba Yatırı hasat öncesi veya bereketli geçen hasat sonrası ziyaret edilip kurbanlar kesilerek üç gün burada kalınarak sonra geri dönüldüğü anlatılmaktadır. Bazı yerlerde herhangi bir yatır veya mezar olmamasına rağmen yer veya mekanın kutsal kabul edilip ziyaret edildiği gözlemlenmiştir. Bunlardan Erzurum Tuzci Mevkisi Mağaralar bölgesi ve Tekman Kırk Pınar ziyaretgahı bu tür ziyaret yerlerinden olup bölge insanı tarafından özellikle yaz aylarında ziyaret edilen yerler arasındadır.

Mezarlığın Yağmur Duası yapılması için ziyaret edilmesi

Bazı yatır ve mezarlıkların belli istek veya ihtiyaçların giderilmesi için özellikle tercih edildiği görülmektedir. Bunlardan birisi Narman Karakol Ziyaretidir. Kitabesi olmayan ve moloz taşlarla etrafının çevrelendiği bu yatırın kime ait olduğu bilgisine ulaşılammıştır (Başar, 1972, s. 197). Bir diğer mezarlıklar da yine Narman ilçesi Kuzuçam baba ve Dazlak ziyaretleri, Çat Işıklı ziyareti olup, yağmur duası için burada iki rekât namazdan sonra yağmur duasının ellerin ters çevrilerek (avuç içleri yere bakar şekilde) ve hayvanları da varsa yavruları ile beraber dua yerine getirerek dua ettikleri ifade edilmiştir.

Mezarlığın yılın belli günlerinde ziyaret edilip kurbanlar kesilmesi

Tespit edilen pek çok mezar veya yatır da adak adanan kurbanın kesildiği rivayet edilmiştir. Bunlardan Hınıs Hazal hatun, Hınıs Mama Hatun, Şeyh Mehmet Türbesi, Hınıs

Güzel Baba Yatırı gibi mezarlılar yılın belli günlerinde özellikle yaz aylarında ziyaret edile yatır-mezarlık olarak öne çıkmaktadır.

Mezarlıkların ziyaret edilerek hastalıklar için şifa istenmesi

Bazı mezarlıkların özellikle bir kısım hastalıkların tedavisi ve şifa bulunması için ziyaret edildiği görülmektedir. Görüştüğümüz bölge insanların verdiği bilgiler ışığında bazı mezarlıklardan toprak alınıp yendiği, (Hınıs Mama Hatun Ziyareti, Çat Güneytepe Ziyareti) alınan toprağın yemeğe katıldığı, suya katılarak banyo yaptırıldığı bilgilerine ulaşılmıştır. Bu yatırlardan Narman Üryan Baba Yatırı, İspir Hacı Abbas ziyareti aynı zamanda akıl hastalıkları için de ziyaret edilen bir mezarlık olarak öne çıkmaktadır.

Mezarlıkların hayvan hastalıkları için ziyaret edilmesi

Yatır ve ziyaret yerlerinin sadece insanla için değil hayvanlar içinde bir yardım ve hastalıkları için şifa aranılan yerler olması dikkat çekicidir. Bunlardan Narman Karakol Ziyareti altındaki kaynak suyu ve Çat Işıklı Ziyaretinin kaynak suyunun, hayvanların dabak hastalığına iyi geldiği inancı ile yöre insanları tarafından kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir (Başar, 1972, s. 197).

Ayrıca bazı yatır ve ziyaret yerlerinin hayvanlar için korunaklı yer olduğu bu bölgedeki hayvanların aylarca yalnız çobansız kalmalarına rağmen vahşi, hayvanların saldırılarına maruz kalmadıkları, bölge insanları tarafından ısrarla ifade edilmiştir. Bunlardan en önemli olan yerlerden birisi Erzurum Tekman İlçesi Kırkpınar bölgesi olan yerdir. Bölge insanları tarafından ziyaretgah olarak önemsenen yerin hayvanlar için özel korunmuş yer olduğuna inanılmaktadır.

Mezarlıkların ziyaret edilerek çocuk sahibi olmayanların çocuk sahibi olmaları için dua ve bazı ritüeller yapmaları.

Mezarlık ve yatırlar çocuk sahibi olamayanların yoğun olarak ziyaret ettikleri yerlerdir. Narman Üryan Baba, Haşut Baba, Karayazı, Köse Hasan, İspir Şeyhin Ziyareti, Horasan Güreşken Baba Ziyareti bunlardan bazılarıdır. Yine bazı yatırların erkek çocuk doğurmak için ziyaret edildiği bunlardan Çat Çilligöl yatırının, bölge insanları tarafından önemsendiği gözlemlenmiştir. Ancak hamile kadınların ziyaret yerlerini ziyaret ederken ellerini mezar veya ziyaret yerlerine sürmemeleri ve eğer sürerlerse ellerini kendi vücutlarına değdirmemeleri, eğer elleri kendi vücutlarına değerse vücudunun değdiği yerde ziyaret beninin oluşacağına olan inançtır. Ayrıca koç heykeli bulunan bazı mezarlıklarda çocuğu olmayan kadınların koç heykelinin üzerine oturarak çocuk sahibi olacaklarına inandıkları ve bu ziyaret yerlerini

özellikle ziyaret ettikleri tespit edilmiştir. Erzurum Güngörmez Köyü Çakçak-Çakak mevki, Koç heykeline oturarak çocuk sahibi olma isteği yöre insanlarının verdiği bilgilerdendir.

Mezarlıkların duvar veya taşlarına taş tutturma

Ziyaret edilen bazı mezarlıklarda taş tutturma ve bez bağlama inanç ve geleneğinin hala devam ettirildiği görülmektedir. Hınıs Seyit Ömer ziyareti etrafındaki dal ve ağaçlara bez bağlanan ve dilek tutulan yatırlardan birisidir. Yine Erzurum Karanlık kümbet duvarındaki taş yarıklarına taş tutturma geleneği günümüzde de devam etmektedir.

Mezarlıklarda Mum yakılması

Bazı mezarlıklarda dilek veya istenilen muradın gerçekleşmesi için mum yakıldığı yöre insanları tarafından aktarılmıştır. Bunlardan Hınıs Şeyh Mehmet ziyareti ve Çat Işıklı ziyareti önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezarlarda geceleri ışıkların çıkması

Bazı ziyaret yerlerinde geceleri ışıkların oluştuğu ve bu ışıkların gök yüzüne doğru yükseldiği inancı tespit edilen bazı yatırlar için yöre insanlarının inandığı bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Çat Işıklı ziyareti ve Erzurum-Sığırlı Köyü/Mahallesi Pir Ali Baba yatır önemli bir ziyaretgah olup yöre insanları tarafından bu ışıkların önceleri görüldüğü ama artık görünmediğini üzülmekle ifade etmişlerdir. Bu ışıkların görünmemesinin en önemli sebebinin işlenen günah ve isyanlardan dolayı olduğu ve eğer insanların kendilerini düzeltmezlerse büyük afet veya depremlerin olacağı inanışının hakim olmasıdır. Bu yönüyle de yatır ve ziyaretlerin toplumun değerler yargısını düzenlemede önemli bir işlevinin olduğu görülmektedir. Toplumsal travmalarda ve yozlaşmalarda yatırların işlevsel olarak topluma bir düzen ve düzeltme görevi üstlenildikleri de dikkati çekmektedir. Günümüzde de bazı afetlerde sıkıntıyı kolay veya etkilenmeden atan bölgelerin insanları, kendi bölgelerinde bulunan yatırların, bu afetlerin atlatılmasında büyük etkilerinin olduğuna inanılmaktadır. Mesela Büyük Erzincan depreminde (1939) anlatılan bir olay bunun en güzel örneklerinden biridir. Depremin birkaç saat öncesinde pek çok insan tarafından görüldüğüne inanılan bir rüya aynen şöyledir. Erzurum'un merkezine bir kişi işaret flaması diker. Bunu gören bölgenin önemli kanaat önderlerinden Alvarlı Muhammet Lütfi Efe "Bunu niye buraya diktin" diye flamayı diken kişiye sorar. O şahısta buranın biraz sonra olacak depremde yıkılacağı için işaret koyduğunu söyler. Bunun üzerine Alvarlı Efe "sen burayı sahipsiz mi bildin sök işareti buradan" diyerek flamayı söktürür. Sabah halk arasında bu rüya hızlı bir şekilde yayılırken kısa süre sonra büyük Erzincan depreminin haberi gelir. Halk Alvarlı Efe'nin Allahın çok sevgili bir kulu olmasından

dolayı bu afeti atlattıklarına inanarak ibadet ve yaşantılarına daha dikkat etmeye ve Alvarlı Efe'ye daha bir hürmet ve bağlılık ile sahip çıkarlar.

Mezarlıkların Düşün öncesi Ziyaret edilmesi

Bölgedeki bazı ziyaret yerlerinin özellikle düşün ve sünnet törenlerinden önce ziyaret edilme geleneği, yapılan hayırlı ve güzel bir işin yine hayırlı ve güzel bitme dileklerinin bir yansıması olmalıdır. Özellikle Erzurum Abdurrahman Gazi yatırı, bölge insanı tarafından bu amaçlar doğrultusunda yoğun olarak kullanılmaktadır.

Yapılan bu çalışma sonucunda Türklerin Türkistan'dan getirdikleri köklü bir gelenek olarak defin ve defin yerindeki yatan kişinin, yaşayanlara etki etiğine inanılması ile çok zengin bir defin geleneğinin oluştuğu görülmektedir. Ata ruhlarının kutsal sayılması ve atalara duyulan derin saygı, İslamiyet öncesi ve sonrası Türklerde büyük ve görkemli bir defin anlayışının gelişmesine neden olmuştur. Bu yüzden de mezarlıkların, dolayısı ile ölülerin, rahatsız edilmemeleri için mezarlar, daima sarp ve yüksek yerlere yapılmış, buralar kutsal alan olarak kabul edilmişlerdir (Roux, 1999, s. 218-219)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Bölgede incelenen veya bir kısmı yeni tespit edilen mezarlık ve yatırların Türk milli kültür ve medeniyetinde çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Köklerini Türkistan'dan alan ve gidilen bölgeler, farklı kültür ve inançlar içerisinde daha da gelişip zenginleşerek geleneğini sürdüren Türk defin geleneği, aynı hassasiyetle ile varlığını devam ettirmektedir. Bu yatır ve mezarlıkların toplum hayatının maddi-manevi sorunlarının çözümünde çok önemli bir yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Ayrıca toplumsal yozlaşmalarda da bu yatır ve ziyaretler birleştirici yol, gösterici eğitici ve öğretici bir rol üstlenmişlerdir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta da mezarlıkta yatan yatırların toplumda bazı kişi veya gruplar tarafından inanç yönünden istismar edilerek yozlaştırılmaya çalışıldığıdır. Orta çağdan beri inançla ilgili her şeyin istismara açık bilgisiz insanları kandırmak veya kullanmak için çok önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Bu konuda gerek devlet görevlileri ve gerek se Diyanet İşleri Başkanlığının Toplumu kırıp incitmeden bu tür yozlaşmalara fırsat vermemesi yönünde yapacağı çalışmalardır. Çünkü kökü binlerce yıl öncesine uzanan defin ve yatır geleneği, toplumun genel kabul görmüş, gelenekleri içerisinde bağrında yaşamış-yaşatmış bir değerler yumağıdır. Bunun için bu yerlerin inanç turizmine kazandırılarak ziyarete açık hale getirilmesi toplumsal bağların güçlendirilmesi adına oldukça önemli bir işlev görecektir. Ayrıca burada istismara açık konular hakkında ziyaretçileri bilgilendirecek açıklayıcı broşür veya afişlerin bulunması da ziyaretçiler açısından fayda sağlayacaktır.

Sonuç olarak toplumsal bütünlük ve dayanışma ile hoşgörümüzü devam ettirecek bu tür yerleri toplumun temel yapısındaki dinamikler olarak gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli kültür ve gelenek köprüleri olarak öne çıkmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (1990). Asya merkezi mekan geleneği. Hilal yayınları.
- Asrar N. A. (2009). Kanuni Sultan Süleyman ve İslam alemi. Hilal Yayınları.
- Aydın D. (1998). Erzurum beylerbeyliği ve teşkilat- kuruluş ve genişleme devri (1535-1566). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın, A. (2010). Çoruh Vadisi (Tao) ve Oltu'nun Osmanlı hakimiyetine girmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1): s. 205-221.
- Başar, Z. (1972). İçtimai adetlerimiz inançlarımız ve Erzurum ilindeki ziyaret yerlerimiz. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Baştav, Ş. (1991). *Sabirler. Belleten*, s. 17-18. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baştav, Ş. (1998). Büyük Hun Kağanı Attila. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baştav, Ş. (2005). *Avrupa Hunları-ölü kurbanları ve mezarları*. makaleler-2. Berikan yayınları.
- Berkli, Y.(2007). *Erzurum ve Erzincan çevresinde görülen koyun, koç ve at biçimli mezar taşları ve sanat tarihindeki yeri*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Bozkurt, N. (2004). DİA, *Mezarlık* s. 519-522. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Çay, A. (1983). Anadolu'nun Türkleşmesi, (Selçuklu Öncesi). Türk Kültürü. Sayı: 239. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.
- Çay, A. (1992). Doğu ve Güneydoğu Anadolu üzerine araştırmalar. Boğaziçi Yayınları.
- Demir, A. (2008). İslam'ın Anadolu'ya gelişi. Kent Yayınları.
- Erzen, A. (1992). Doğu Anadolu ve Urartular. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Esin, E. (1979). *Türk Kozmolojisi*. Türk Kültürü El Kitabı. Kabalcı Yayınları.
- Harman, Ö.F. (1996). *Kabil-Habil*. DİA. s. 376-378. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- İBN BATUTA. (1983). Muhammed Et- Tanci. *Seyahat-name*. C. I-II. Çev. Mümin Çevik. Üçdal Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Selçuklu Tarihi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Kararlar. (3 Mayıs 2021). Resmî Gazete, 8 Aralık 1952.
- Karataş, Y. (2014). Bayezid Sancağı ve İdarecileri (1700-1914).

- Karataş, Y. Karasu, M.K. (2015). XX. yüzyıl başlarında Hınıs Sancağı'nın idari statüsü, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 54. s. 675-691.
- Konukçu. E. (1992). Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum. Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Vakfı Yayınları.
- Konyalı, İ. (1960). Erzurum Tarihi. Abideleri ve Kitabeleri ile. Erzurum Tarihini Araştırma Derneği.
- Koşay, H.Z. (1974). "Malazgird'de buluşanlar", makaleler ve incelemeler. Türkiye Mecmuası.
- Laqueur, H.P. (1997). Hüve'l Baki - İstanbul'da Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları. Çev. Selahattin Dilidüzgün. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ögel, B. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş, VI, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özav, L. (1987) Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özgül, O. (2011). "Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 8, s. 91-106.
- Özkılınç, A., Coşkun, A. Sivridağ, A. Yüzbaşıoğlu, M. (2000). 294 Numaralı Hınıs Livası Mufassal Tahrir Defteri. M. BOA. 2000. MAD 22171. s. 67-71.
- Rasonyı, L. (1998). Tarihte Türklük. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Roux, J.P. (1999). Eski Çağ ve Orta Çağda Altay Türklerinde ölüm. Kabalcı Yayınları.
- Turan, O. (1973). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi Cilt 1-2. Nakışlar Yayınevi.
- Uluçam, A. (2000). Eski Erciş - Çelebibaba Mezarlığı ve mezar taşları. T.T.K. Yayınları.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat> (Erişim Tarihi: 17.12.2024).

(<https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/>) (Erişim Tarihi: 17.12.2024).

<https://nereye.com.tr/zerdustlerin-sessizlik-kuleleri-akbabalar-icin-oluleri->

[birakma/#google_vignette](#) (Erişim Tarihi: 13.12.2024).

(<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>)

(Erişim Tarihi: 13.12.2024).

(<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/nepalde-olu-yakma-toreni-/>) Özkan Bilgin

(Erişim Tarihi: 27.12.2024).

ŞEKİL KAYNAKÇA

- Şekil 1.** Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan. Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum s.287.
- Şekil 2.** Kültiğin Mezar Anıtı. Akt. Yunus BERKLİ. Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum s.287.
- Şekil 3.** Kültiğin Mezar Anıtı. Akt. Yunus BERKLİ. Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum s.289.
- Şekil 4.** Altay Dağları Eteklerinde Bir Kurgan. Beyhan Karamağaralı Ahlat Mezar Taşları. Ankara 1992.s. 28. Kültür Bakanlığı yayınları.
- Şekil 5.** Ejder figürlü Ahlat mezartaşı. Beyhan Karamağaralı Ahlat Mezar Taşları. 1992.s. 32. Kültür Bakanlığı yayınları
- Şekil 6.** Mısır Piramitleri (<https://blog.obilet.com/misir-gize-piramitleri/>) Sena Özkurt (Erişim tarihi: 10.10.2024)
- Şekil 7.** Sessizlik Kuleleri İran (<https://nereye.com.tr/zerdustlerin-sessizlik-kuleleri-akbabalar-icin-oluleri-birakma/> Büşra Şenel) .(Erişim tarihi: 17.10.2024)
- Şekil 8.** Sessizlik Kuleleri İran (<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>). (Erişim tarihi: 08.11.2024)
- Şekil 9.** Sessizlik Kuleleri İran (<https://kasifiz.com/zerdustlerin-oluleri-biraktiklari-urkutucu-sessizlik-kuleleri/>). (Erişim tarihi: 09.11.2024)
- Şekil 10.** Ölü Yakma Töreni Nepal (<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/nepalde-olu-yakma-toreni-/>) Özkan Bilgin (Erişim tarihi: 15.11.2024)
- Şekil 11.** Kubbeli mezar yapıları. Tagisken/Kazakistan (G. Akın-Masson. Akt. Yunus Berklİ)
- Şekil 12.** Hun Kurganları Yunus BERKLİ. Erzurum ve Erzincan Çevresinde Görülen Koyun, Koç ve At Biçimli Mezar Taşları ve Sanat Tarihindeki Yeri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum s.287

ÖZGEÇMİŞ